

Édes Anyanyelvünk

XXIII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM

2001. JÚNIUS

ÁRA: 90 FORINT

A TARTALOMBÓL:

A TIT 160 esztendeje
a tudomány
szolgálatában

Balázs Géza:
A nyelvművelés
metaforái

Büky László:
Lovak, kocsik, nők,
istenek

Hajdu Ferenc:
Mértéktelen mértékek

Buvári Márta:
Mondjuk magyarul!

Pásztor Emil:
Néhány nyelvi
változásról

Holczer József:
Merevség helyett
hajlékonyság

És: nyelvi mozaik,
új szavak, kifejezések,
nyelvi játékok,
versenyfelhívások,
keresztretjtvény

Szilágyi Ferenc

Road off go-cart

a Balaton szélén

Óh, te Magyar Tenger, tündöklő partodon, ott hol
Jókai élt és írt, s Széchenyi és Garaynk,
majd a szóművész Illyés, a sajkodi ébren
Virrasztó, s merre leste, kereste a szót,
mint az ezerjófűt vagy a gombák mennyei ízét
s áldott jó szagait Berda, s ahol figyelé
Lőrinc a tarajos hullám mélyében a Törvényt,
s itteni ígéből szótt ragyogó kupolát
annak, akit szeretett; Neked is hát, szép anyanyelvünk,
akire Illyés font büszke arany Koszorút;
s merre Tihany magasul tornyával, hol a furcsa latinba
majd ezer éve szövék a magyar ősi igét:
„az hodu utu rea” – azaz „a hadi útra” –, de már ma
Road off go-cart szánt rétjeiden botorul
túrva ki a székfűt, pipitért meg a ritka kökörcsint,
s némul az Echo is s véle az ősi igék:
szó és nyelv, a magyar; ki a „Hős vértől pirosult”-at
visszakiáltád, most csak töredék a szavad,
s ősi igék helyett *Night Club, pub, snack, mini market*
zeng Tihany ó falain – vajh, hova tér ez az út?
Új Alapító Chartánkban már majd az utókor
böngészhet, ha talál, mint a latinba’, magyart,
a brit és germán szövegekben a *Haus frei*, a *rooms, ice*
a *Tropical bar* és a *Riviera* között
egy-két ős honi szót: *Rege, Hattyu* – mennyei titkú
nyelvünk kincseiből: mint kihaló mohikánt.

Epilógus

Hogyha az út *road* már, *shop* a bolt, és *country* a hon: zengi
Echo, támadj fel, hadd riadozzon a sznob;
szólj: ki szavát, nyelvét pénzért idegenre cseréli közönnyel
verje a sors – s veri is: szellemi pária lesz!

Egyeztetni

Parlamentben, frakciókban, bizottságokban, minisztériumokban (nem folytatom tovább!) mindenütt *egyeztetnek*. Ma is azt olvasom az újságokban, hogy „Egyeztetnek a fővárosi költségvetésről”.

Az *egyeztet* ige persze megtalálható a Magyar értelmező kéziszótárban is. Többfélélt jelent. Aki *egyeztet*, az „valamiket megvizsgál, hogy egyeznek-e”; „valamiket összehangolni igyekszik”; „valakiket megegyezésre, megbékélésre igyekszik bírni”. Azután, ugye, az állítmányt is illik az alannal *egyeztetni*, ámbar ez nem mindig sikerül.

Parlamentben, frakciókban stb., úgy látszik, soha nem *beszélnek meg* semmit; soha nem *vitatnak meg* semmit; nem *cserélnék eszmét*; nem! Csak egyeztetnek. Azt, urambocsá! feltételezni sem merem, hogy netán valamit *meghánynak-vetnek*.

Mindig csak egyeztetnek.

És már nemcsak az említett helyeken, hanem ama nevezetes magnetofonszalagon is! Hadd idézzek egy tévéközleményből: „A felvételen öten egyeztettek arról, hogyan juttassák el az ötmillió forintot...”

Ezek után már minden megtörténhetik.

El tudok képzelni két rablókülsejű férfit: ott állnak egy bankfiók vagy egy postahivatal ajtaja előtt, és mielőtt fejükbe húznák a strimfliálcot, egyikük így szól:

– No, komám, egyeztessünk...

Csak ezután lépnek be a pénzügyintézménybe, kezükben egy fegyvernek látszó tárggyal.

És a nejlonszatyruk vagy megtelik bankjegyekkel, vagy nem.

Attól függ, mennyire sikerült nekik egyeztetni...

Dalos László

TARTALOM

Szilágyi Ferenc: Road off go-cart	1
Dalos László: Egyeztetni	2
Vigh Károly válaszol Maróti István kérdéseire	3
Graf Rezső: A mindennapok nyelvi hordalékából	4
Kemény Gábor: Nyelvi mozaik	5
Bán Ervin: Még egyszer az anyanyelvápolás létjogosultságáról	6
Balázs Géza: A magyar nyelv művelés metaforái	7
Büky László: Régi szavak – új fogalmak	8
Grétsy Zsombor: Egy kis élettan – a szólások tükrében	9
Hajdu Ferenc: Mértéktelen mértékek	10
Holczer József: Merevség helyett hajlékonyság	11
Brauch Magda: Semmitmondó mondatok	12
Buvári Márta: Mondjuk magyarul!	13
Pásztor Emil: Néhány nyelvi változásról	14
Bérces Mária Klára: „Soha nem látott választékú férfiak”?	14
Timár György: A bridzsjáték nevééről	14
Minya Károly: Az anyanyelvek napjához	15
Rubóczky István: Megújult a Vörösmarty Emlékmúzeum	15
Szabó Jánosné: Egy továbbképzés tapasztalatai	15
Új szavak, kifejezések (15.)	16
Zsigmond Győző könyvismertetése	16
A Bárczi Géza Értéktörző Kiejtési Alapítvány hírei	16
Felhívás versenyekre	17
Hírek	17
Pontozó	18
Keresztretjtvény	19
Csillik Mihály: Rímkovalcsolások	19
Nyelvész-leletek, nyelv-észleletek	20

ÉDES ANYANYELVÜNK

Az Anyanyelvápolók Szövetségének évente ötször – februárban, áprilisban, júniusban, októberben és decemberben – megjelenő folyóirata

Megjelenik

a Magyar Tudományos Akadémia Magyar Nyelvi Bizottságának és a Magyar Nyelvtudományi Társaságnak a támogatásával.

Kiadja:

az Anyanyelvápolók Szövetsége

Felelős szerkesztő és kiadó:

Grétsy László

A szerkesztőség tagjai:

Balázs Géza, Kemény Gábor, Maróti István

A szerkesztőség címe:

1075 Budapest, Kazinczy u. 23–27.
Telefon: 352–8981

Postacím:

1364 Budapest, Pf. 122.

A lap a Világhálón is olvasható:

http://www.lib.jgytf.u-szeged.hu/edes_anyanyelvunk/

Terjeszti:

a Magyar Posta Rt. LHI, a Bp.-i HIRKER Rt.,
a Magyar Lapterjesztő Rt.,
a Könyvtárellátó Kht. és több más terjesztő.

Előfizethető

bármelyik hírlapkézbesítő hivatalban,
valamint közvetlenül vagy postautalványon
a Magyar Posta Rt. Levél- és Hírlapüzletági Igazgatóságán (LHI), amelynek címe:
Hattyúház, 1015 Bp., Hattyú u. 14. VII. em.
Postacím: 1846 Bp., Pf. 863.
Ára: 90 Ft. Előfizetési díj: 450 Ft/év.
Az Anyanyelvápolók Szövetségének tagjai a lapot a tagdíj fejében illetménylapként kapják.
Belépési nyilatkozat és csekk kérhető:
Anyanyelvápolók Szövetsége,
1126 Budapest, Szoboszlai u. 2–4.
Telefon: 355-5590

Az Édes Anyanyelvünk szerkesztőbizottsága:

Balázs Géza, Bencédy József,
Deme László (a szerkesztőbizottság elnöke),
Fábián Pál, Grétsy László,
Kemény Gábor, Maróti István

Lapunk kiadását a József Attila Kulturális és Szociális Alapítvány, az Oktatási Minisztérium,

a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma, valamint

a Nemzeti Kulturális Alapprogram segíti.

ISSN 0139-0457

Nyomdai munkák:

CERBERUS Kft., 1054 Budapest,
Kálmán I. u. 23. Telefon: 332–3511
Felelős vezető: Schmidt Gábor

A TIT 160 esztendeje a tudomány szolgálatában

Vigh Károly történész válaszol Maróti István kérdéseire

1841-ben, százhatvan évvel ezelőtt alakult meg a Magyar Királyi Természettudományi Társulat. E szervezet, majd a jogutód, a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat történetét írta meg társszerzők segítségével a magyar történelmet tudósként kiűnően ismerő Vigh Károly, aki hosszú ideig a TIT alelnökeként vette ki a részét a társadalmi tudományos szervezet munkájából.

– Az ismereteim alapján úgy vélem, egyedülálló, hogy egy tudományos ismeretek terjesztésével, közvetítésével foglalkozó társaság minden politikai korszakot túlélve és lépést tartva a társadalmi, gazdasági, technikai fejlődéssel 160 esztendeig jelen legyen a magyar történelemben.

– Ez kétségtelenül így van. Ehhez ismerni kell mindazokat a társadalmi körülményeket, amelyek megteremtették, majd később segítettek vagy időnként akadályozták a társulat munkáját. 1841-ben Bugát Pál kezdeményezését a reformkor nyújtotta lehetőségek is segítették. Nem szabad azonban elfeledkezni arról, hogy Magyarországon már voltak korábban hasonló tartalmú szerveződések. Bél Mátyás például a XVIII. század elején honismereti társaságot akart létrehozni, avagy Fischer Dániel késmárki orvos tervezett készített egy természettudományos társaság alapítására. Besenyei György, a felvilágosodás korának vezéralakja 1781-ben megírta a Hazafiúi Magyar Társaság általa elképzelt működésének tervét. És arról sem illik hallgatni, hogy a marosvásárhelyi Aranka György a tudományos ismeretterjesztés alapelveit ugyanebben az időben foglalta össze. Egyszóval egyáltalán nem volt Magyarország elzárva a Nyugattól, a magyar szellemi élet nyomom követte a nyugat-európai változásokat.

– A Tudományos Ismeretterjesztő Társulat történetét összefoglaló mű milyen szerkesztői elv alapján született meg, és miért most, az elmúlt napokban sikerült közreadni?

– A kezdeményezés már a 70-es évek vége felé többször megfogalmazódott, ezt mint a TIT egyik vezetője, szervezője magam is fontosnak tartottam. Az elképzelés az volt, hogy a százötvenedik évfordulóra, 1991-ben jelenjen meg a kötet, ezt Benda Kálmán tanár úr, a kiváló történész, a történelmi szakbizottság vezetője is határozottan kezdeményezte. Ortutay Gyula volt akkor a szervezet elnöke, ő is egyetértett a javaslattal, de a szerkesztői munka késett. 1978 után, Ortutay Gyula halálát követően pedig valahogy mindig hiányzott a szervezetből az a határozott igény, hogy tudományos alaposággal és áttekintéssel tárja történetét a társadalmi nyilvánosság elé. 1991-ben megjelent ugyan egy vékony füzet, de ez inkább csak szimbolikus előjelezése volt annak a szándéknak, amelynek ékes bizonyítékát most, a 160. évforduló idején tudjuk átadni az olvasóknak.

– Gondolom, a TIT történetének voltak olyan korszakai, amikor a szervezet létét, megmaradását veszélyeztették bizonyos politikai erők. Milyen korszakokra lehet osztani a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat és a jogelőd szervezetek történetét?

– A Természettudományi Társulat fejlődésének első szakasza a megalakulástól a századfordulóig tartott. Ebben az időszakban, különösen a kiegyezést követően nagymérvű városiasodás kezdődött, amelyben jelentős szerepet vállalt az értelmiség. Az ipari fejlődés képzettebb munkásokat igényelt, e feladat megoldására jött létre a Társadalomtudományok Szabadiskolája. A Tanácsköztársaság a tudományos ismeretterjesztést is államosította. A Horthy-korszakban a Társaság mérsékelt, visszafogott szerepre volt ítélve, ennek oka az volt, hogy egyes vezetők 1918–19-ben politikailag kompromittáltak magukat. A második világháború után az Országos Szabadművelődési Tanács létrehozása adott új lendületet. A Rákosi-féle vezetés felismerte, hogy a munkások képzésében építeni lehet a tudományos ismeretterjesztés eszközeire és módszereire. 1953-ban szovjet minta alapján megszületett a Társadalom- és Természettudományi Ismeretterjesztő Társulat. Ezt az elnevezést az 1958. évi közgyűlés módosította a maira. Mindezekről a most megjelent könyvben igyekszünk a történelmi hűség szelle-

mében szólni. A szerkesztői alapelv a hitelesség, az objektivitás volt. Ezt minden korszak bemutatására értem. A reformkor, a dualizmus kora kérdéseire Diószegi István és Tilkovszky Lóránt ad megfelelő választ. Vekerdi László a tudomány- és technikatörténet szakavatott ismerőjeként másféle megközelítésben foglalja össze a szervezet történetét. Volt olyan doktori értekezés, amely a társulat történetét vizsgálta 1956 előtt és után a 70-es évek végéig. A rendkívül alapos és részletesen kidolgozott munkát sajnos rövidíteni kellett, hogy helye legyen a kötet egészében. Nem volt könnyű szerkesztői feladat. Az összeállításból megállapítható, hogy a természettudományi ismeretek közvetítése volt mindenkor a szervezet erősebb oldala. A Széchenyi által létrehozott Magyar Tudományos Akadémia is tevékenyen részt vállalt a természettudományi ismeretek széles körű népszerűsítésében. Természetesen említésre méltó az 1956 előtti események sodrában a TIT általi vállalt szerep. A Petőfi Kör, a Kossuth Klubban rendezett történešszvita, Andics Erzsébet és Kosáry Domokos szellemi párbaja a társadalmi változások előkészítését szolgálta. Ebben az időszakban meghatározó egyénisége volt a szervezetnek Mód Aladár, a TIT főtitkára. Az SZKP XX. kongresszusát követően a kívánt politikai irány helyett egy kissé más megoldás keresését ajánlotta volna, de ezt a programot az Irodalmi Újság nem tette közzé. Mód Aladár emiatt 1956. november 24-én levéllel fordult a TIT megyei szervezeteinek vezetőihez. Ennek következményeként egy pártfórumon nyilvánosan megfogalmazandó önkritika megtételére kötelezték.

– A 160 esztendő alatt tehát sokszor került veszélyeztetett helyzetbe a TIT. Mennyiben lehetett számítani az értelmiségre mint olyan személyekre, akik védelmet nyújthattak a politikai szándékokkal szemben?

– A XX. század első évtizedeiben a tudományos ismeretterjesztés formái, alakítói olyan jeles személyiségek voltak, mint Ady Endre, Bartók Béla, Móricz Zsigmond, Szabó Dezső. A század 60-as, 70-es éveiben a szakosztályi tevékenység a szervezettség tekintetében talán a legnagyobb fejlettséget érte el. De ekkor is történt elszomorító esemény, amikor 1968-ban, a csehszlovákiai beavatkozás idején Heller Ágnes egy külföldön rendezett konferencián tiltakozott a történetek miatt, ezt követően itthon felfüggesztették a szociológiai szakosztály munkáját. Az sem volt dicséretre méltó lépés, amikor a TIT ideiglenesen bár, de részt vállalt abban, hogy a középiskolákban nem kell történelemből érettségi vizsgát tenni. A 90-es évek előtt Szentágotthai János professzor megfelelő politikai érzékkel és tudományos felkészültséggel jó irányba vezette a szervezet munkáját a kitűnő elődök, Bugát Pál, Szent-Györgyi Albert szellemében.

– 160 év után mit hoz a harmadik évezred a Társulat javára?

– Kétségtelen, hogy vannak egymásnak ellentmondó vélemények. Egyesek szerint a technikai fejlődés már olyan szintű, hogy az előadások, a szabadegyetemek, a személyes részvételre épülő viták kora lejárt. Úgy vélem, ez nem így van. A nyilvánosságra, az érvek és ellenérvek kölcsönös felsorakoztatására, a retorikai készséggel felépített beszédre a jövőben is szükségünk lesz. Bízom abban, hogy a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat munkáját a jövőben is segíti a magyar parlament.

– E beszélgetés során eddig nem érintettük, hogy mit tett és tehet a Társulat a magyar anyanyelvi kultúra terjesztéséért és népszerűsítéséért. Közismert, hogy a TIT támogatásával 1967-ben született meg a magyar nyelv hete megrendezésének gondolata. A kezdeményezők, Lőrincze Lajos, Grétsy László és mások talán maguk sem hitték, hogy egy olyan országos mozgalomnak lesznek elindítói, amely az évenkénti több száz előadásával, az „emberközpontú nyelvművelés” gondolatával bebizonyítja, hogy legfontosabb nemzeti kincsünk az anyanyelv.

– Ez a téma talán egy másik beszélgetésnek lehet az alapja. A most említett tények így igazak, de úgy vélem, erről Grétsy László véleményét kellene megkérdezni, aki az ismeretterjesztő társulat tevékenységében hosszú ideje munkatársam.

– Miközben a beszélgetést megköszönöm, tudományos munkájához további eredményes éveket kívánunk és reméljük, hogy változatlan hittel szolgálja a Tudományos Ismeretterjesztő Társulatot a magyar szellemi közélet javára.

TUDOMÁNYOS ISMERETTERJESZTŐ TÁRSULAT

A mindennapok nyelvi hordalékából

Gyakori stilisztikai hiba – különösen előszóban, de írásban sem ritka – a képzavar, vagyis össze nem illő képes kifejezések vegyítése. Íme két írásbeli példa a múlt évből: *Három gyilkossági ügyet fűz egy csokorba ez az igazán nagy sikerű színdarab* – olvashattuk egy angol bűnügyi film tartalmi ismertetésében. Gyilkosságot csokorba fűzni aligha szoktunk, legfeljebb az író szokott műveiből bemutatni egy csokorra valót. A másik példát egy hetilapban találtuk: *A római befo-gadás a püspök szeméből is könnyeket csiholt*. Azt gondoljuk, fölösleges is magyarázni a hibát; valamely külső esemény hatására könny fakad a szemünkől vagy könnybe lábad a szemünk; hiszen vízzel tüzet „csiholni” képtelenség!

*

A nyelveművelő szakirodalom gyakran szól az igekötő használatának zavaráról. Lapunkban is írtunk már erről a jelenségről. Most csak megerősíteni tudjuk következő példánkkal, hogy nem mindig van szükség igekötőre, amikor azt a beszélő gondolja. A rádióban nyilatkozta valaki, hogy *az eldeformálódott zsilipeket ki kell javítani*. Hiszen ismeretes, hogy a deformálódik már önmagában is ezt jelenti: eredeti formája megváltozik, eltorzul. Nincs tehát szükség az *el* igekötő többletjelentésére, arra tudniillik, hogy valaminek az alakja kedvezőtlenül változott meg.

*

Gazlik a szőlő – mondta a rádióban egy mezőgazdasági szakember. Több nyelvjárásunkban csakugyan él, sőt gyakori a *gazlik* szó, de értelmező szótárainkban nem szerepel. Az ismert, szótározott alak: *gazosodik* vagy egyszerűen *gazos(sá válik)*.

*

A téves szóhasználat, a szó jelentésének nem ismerése gyakran okoz zavart a megszólalás, fogalmazás során. Ebbe a hibába esett az a szerző is, aki egy olasz film beharangozójában ezt írta: *A Térapó a szánjával a városban landolt*. Repülő szánról még nem hallottunk. Így hát helyesebb lett volna ezt írni: *A Térapó a szánjával a városba érkezett*. Reklámszövegekben találtam a következő két példamondatot: *Vegye könnyedén az árákat!* – *Az ország bármely pontjáról könnyedén telefonálhat*. Vajon igaz, hogy mindig könnyed magatartással fogadhatjuk az árakat és ugyanilyen módon telefonálhatunk? Nem vagyok benne biztos! Nem lett volna elég azt

írni a *könnyedén* helyett, hogy *könnyen*?

Nem akarok gátat gördíteni a pártvezetés és a frakcióvezetés közé – mondta egy országgyűlési képviselő. Ez bizony aligha sikerülhet még egy országgyűlési képviselőnek sem.

De lehetetlen feladatra vállalkozott az a műsorvezető is, aki így fogalmazott: *görgessük tovább a beszélgetést*.

Ugyancsak tévedett az a rádióban megszólaló személy, aki összetévesztette a *topog* és a *toporog* igét, amikor ezt mondta: *az ügy intézése egy helyben toporog*.

*

Gyakori vétség az idegen szavak téves használata is. Bizonyosságul álljon itt két beszédes példa: *Az önjelölt szereplők néhány perces produktumait mutogatta* (tudniillik a film). Holott valószínű, hogy a cseh filmvígjáték nem a szereplők termékeit, hanem előadását, mutatóanyagait, azaz produkcióit mutatta be.

Hasonló hibába esett az is, aki a következőket írta: *Fontos kultúrtörténeti momentum, hogy 1554-ben Zólyom várában született Balassi Bálint*. A momentum ugyanis mozzanatot, részlet-et jelent, itt pedig a születés eseményéről van szó.

*

A magyar nyelvben ügyelni kell a pontos raghasználatra is. Nem mindegy ugyanis, hogy *-ban*, *-ben* vagy *-on*, *-en*, *-ön* ragot kapcsolunk-e ugyanahhoz a szóhoz, mert mást jelent. Ezért téves a következő, újság-cikkben megjelent mondat: *Mivel nincs magyar kispapképzés, többen tanulnak az anyaországban, mint a szlovákiai szemináriumokon*. A kispapok szemináriumában (papnevelő intézetben) tanulnak, de járhatnak külföldi szemináriumokra, azaz tanuló-körökre, gyakorlati órákra.

*

Akad, aki mindent kétszer mond, mindent kétszer mond, még a rádióban is: *Közösen kell vállalni a kockázatot és a rizikót*. Nem tudván, úgy látszik, hogy a *rizikó* magyarul *kockázat*-ot jelent.

*

Jellegzetes szerepet töltenek be nyelvhasználatunkban a szószervezetek, állandó szókapcsolatok. Ezeket önkényesen megváltoztatni nem szabad! *Csukott fülekre talált a javaslat* – hangzott el a Parlamentben.

Pontosabban: *Süket fülekre talált*. (Lásd O. Nagy Gábor: Magyar szólások és közmondások, 225. l.: *Süket fülekre talál valaki, valami* = valakinek a tanácsait, intelmét senki sem hallgatja, senki sem fogadja meg, kérését senki nem teljesíti. Vö. még: *süket füleknek beszél* = hiába beszél, nem hallgatja meg senki.)

Hasonló gondot okoz a szólások és közmondások állandósult alakjának megváltoztatása is. A beszélők tudatában gyakran keverednek a nyelvi formák. Ilyen hibát követett el az is, aki a rádióban ezt mondta: *vaj van a füle mögött*. Tudatában összekeveredett a *vaj van a fején* és a *sok van a füle mögött*.

*

Mivel a magyar nyelv az egyszerűséget kedveli – miként ezt Illyés Gyula is állítja –, a névutós szerkezet helyett sokszor egyszerűbb a ragos megoldást választani. Példamondatunkban is ezt tehette volna a rádióban nyilatkozó szakember: *A botanikusok igyekeznek minél több növényfajt megmenteni a pusztulástól*. Tömörebben: *a pusztulástól*.

*

Lapunkban többször is (83/3/16, 93/2/4) szoltunk arról, hogy felbomlóban van a *nemcsak ... , hanem ...* is páros kötőszó. Most csak egyetlen idézettel igazoljuk, hogy a folyamat tovább tart: *Ez a munka nemcsak szakmailag, anyagilag is nagyon sokat segítene*. Tehát elmarad a *hanem*, sőt olykor az *is* szócska is.

*

Végül a mindennapi fogalmazás zavaraira is emlétsünk egy példát: *Idén augusztusban egy napig a Honvéd Táncszínház volt Hannoverben a világkiállítás vendége, akik a magyar népi hagyományokkal ismertették meg a közönséget*. Az egyeztetési zavart úgy szüntethetjük meg, hogy egy kissé átfogalmazzuk a mondatot: *A ... Táncszínház tagjai voltak a ... vendégei, akik...* Így már elfogadhatóvá válik a tudósítás.

*

A felsorolt példáinkban előforduló hibák elkerülésére idézzük Szabó Károly kollégánk megszívlelendő gondolatát: *„A nyelv uniformizál. De az ember csak addig fogadja el a kötöttségeket, amíg azok az egyéniségét nem veszélyeztetik. Ha az eszköztár közös, a felhasználás módja legyen egyéni.”*

Graf Rezső

(Az HBO a UPC-ben – A publicisztika meg a publicisztikák – Távmásolat, avagy Nyelvművel a Posta)

Előző számunkban Hajdu Ferenc fejtegette „a betűszavak filozófiáját”. Sőt már az 1. számban is erről szolt Kovács József „Szemérmes Saridon”-jának egy része. A téma tehát benne van a levegőben, folyamatosan nyugtalanítja nyelvőreinket, akár van „piédzsi”-jük, akár nincs.

A kérdésnek most egy ritkábban emlegetett vonatkozására, az ingadozó kiejtésű angol rövidítések és az eléjük tett magyar határozott névelők kapcsolatára, e kapcsolat megoldatlanságára fogok néhány példát idézni és megjegyezést tenni.

Mint UPC-előfizető havonta megkapom a kábeltévé-társaság „szórakoztató magazin”-ját, a (hibásan) kis kezdőbetűs című, egyébként azonban valóban szórakoztató és hasznos *távkapcsoló*-t. A lap címe fölött ez áll: „A UPC Magyarország szórakoztató magazinja” (az eredetiben csupa nagybetűvel). A *UPC*... – akad meg a szemem egy pillanatra a magánhangzós szókezdet előtti *a* névelőn. De fülem ki segít, hisz ezt a rövidítést valóban csak így hallani: „a júpiszi”.

De már lapozok is tovább, s a műsor-újság belsejében ilyeneket talállok: „Vasárnapi szuperfilmek az HBO-n”, „Az HBO januári (februári stb.) programja”, „Az HBO januári (februári stb.) filmtára”. „Az hábéó”? Balassi Bálint még így mondta volna, nekem azonban, mai magyarnak a „há” elé nem *az*-t, hanem *a*-t kell tennem. A „há” elé igen, az „é(j)cs” elé viszont nem! Az elé valóban az *az* illik. Márpedig ezt is angolosan illik (vagy már kell is?) mondani: „*az é(j)csbió*”.

Az írott nyelv – legalábbis ennek a tévélapnak az írott nyelve – tehát eldöntötte, mi a helyes, hogyan kell ezeket az angol betűszókat kiejteni. A divat, úgy látszik, olyan nagy úr, hogy képes erőszakot tenni nyelvünk legalapvetőbb (a szó szoros értelmében az anyatejjel együtt magunkba szívott) illeszkedési szabályain is.

Vagy mégsem? Épp akkor, amikor leültem a számítógépem elé ezt a cikket megírni, felhívott telefonon egy magyar–angol szakos végzettségű nyelvész, és ezt mondta: „péhádé-dolgozat”. Ezek szerint én is beszélhetek így: „a hábéó az úpécében”, anélkül, hogy mucsainak nézénének?

Múltkori cikkemben a szakirodalom főnév újszerű használata kapcsán érintet-

tem a *publicisztika* jelentésváltozását is, jelezve azonban, hogy ennek értékelésére még vissza kell térnünk. Íme!

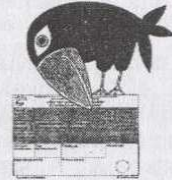
A latin gyökerű, de nyelvünkbe a németből került, utólag latinosított végződésű *publicisztika* hagyományosan az újságírás egyik válfaját, valamely közérdekű (társadalmi, politikai stb.) témának elvi megközelítésű, formailag is igényes tárgyalását jelenti. Az először 1972-ben kiadott Magyar értelmező kéziszótár még nem is tünteti fel más jelentését, noha szórványosan már ekkortájt is előfordult 'ilyen műfajú, jellegű újságcikk' értelemben is: *írt egy publicisztikát a gazdasági reformról; éles hangú publicisztikáival hamar feltűnést keltett*. Vagyis a műfaj nevével annak egyes termékeit is kezdték jelölni.

A kétkötetes Nyelvművelő kézikönyvnek 1985-ben megjelent II. kötete még nem vesz tudomást erről a változásról, nincs ilyen szócikke. A jó egy évtizeddel későbbi Nyelvművelő kéziszótár már állást foglal a kérdésben, mégpedig így: „Újabban a *publicisztika* szót 'publicisztikai írás, újságcikk' értelemben is alkalmazzák. Ez egyelőre pongyolaságnak minősül, de idővel új, második jelentéssé izmosodhat” (465). Ez a „hat” már akkor is túl óvatos megfogalmazás volt, hiszen a Bakos-szótárnak két évvel azelőtti átdolgozott kiadása már felvette az újabb jelentést is: 'elvi kérdéseket irodalmi szinten, olvasmányos formában elemző (hosszabb) hírlapi cikk'. Sőt nyelvésztől, mégpedig vitathatatlan tekintélyű, mindig gondosan fogalmazó nyelvésztől is volt már példa a *publicisztika* főnévnek erre az újabb, kiterjesztett (pontosabban: a nemről a fajra, az általánosról az egyesre leszűkített) alkalmazására. B. Lőrinczy Éva – igaz, csak 1996-ban, tehát a Nyelvművelő kéziszótárral épp egy időben – ezzel az alcímmel tette közzé az MTA Nyelvtudományi Intézetének kiadásában Vigyázó, mit mondasz az éjszakáról? című kötetét: *Publicisztikák és más effélék*. A könyv egyik részének is ez a címe: *Publicisztikák, nyílt levelek, egyebek*. Ezzel a *publicisztika*, értsd: 'publicisztikai írás' helyességére közvetve az Akadémia pecsétje is rákerült.

Ennek ellenére még mindig ingadozik a szóhasználat. Jól példázza ezt Eörsi Istvánnak nagyjából ugyanekkor megjelent *publicisztikai* kötete, az alcíme szerint 1966 és 1996 közötti írásokat tartalmazó Az ötlobü bárány: a könyv kötetstábláján a *publicisztikák*, belső címlapján a *publi-*

cisztikai írások olvasható a műfaj megjelöléséül.

Talán ezért sem volt egészen fölösleges megírni erről a nyelvi változásról ezt a kis „publicisztikát”.

Egy budapesti postahivatalban soromra várva s eközben a pénztárlablakra kifüggesztett hirdetményeket olvasgatva ez a felirat ötlük szemembe: „Tisztelt Ügyfelünk! Postánk *távmásoló* berendezése útján ön gyorsan továbbíthatja üzenetét. Kérjük, vegye igénybe!” (A *kérjük* szó utáni vesszőt én pótoltam, ez azonban most nem lényeges.)

Egy idő óta az ajánlottlevél-blankettákon is van *távmásolat* rubrika (beikszelhető négyzet).

Távmásoló berendezés? *Távmásolat*? – morfondírozok magamban, de hamarosan rájövök, hogy mindez nem egyéb, mint a *fax*, csakhogy magyarul!

Az angol–latin *facsimile transmission* kifejezésből rövidült nemzetközi *fax* szócska tehát immáron helyettesíthető (legyünk szerényebbek: változtatható) magyar szóval: *Küldtem neki egy faxot* vagy *Küldtem neki egy távmásolatot*. A magyar megfelelő, igaz, három szótaggal hosszabb, mint az eredeti, de bizonyára megéri a fáradságot olykor így mondani, vagy legalább írni. Sőt egész szócsalád is kialakulhat ily módon. *Van otthon faxod?* – kérdeztük eddig. Most így is mondhatjuk: *távmásolód*.

Ahhoz azonban, hogy a *fax*-ot és egész szócsaládját nyugdíjba küldhessük, meg kell(ene) oldanunk az igei származékunk, a *faxol*-nak a magyaritását is. A *távmásolat*, *távmásoló*, *távmásolás* összetételekből elvonható *távmásol* ige egyelőre szokatlanul, sőt kissé sután hat. Ám idővel meggyökereskezhet, éppen úgy, mint a hasonló alkotású *távirányít* vagy *fénymásol*. A *faxol* igeekötös származékait (*átfaxol*, *elfaxol* stb.) viszont nemigen tudjuk pótolni, mivel az *áttávmásol*, *eltávmásol* – legalábbis az én nyelvi ízlésem számára – elfogadhatatlanul nehézkesek.

Ennek ellenére a Magyar Posta dicseget érdemel, mert aki *nyelvművel*, például *szómagyarít*, s ezzel egy meg nem honosodott idegen szót – akár csak részlegesen – kiiktat a használatból, az nem *nyelvszegényít*, hanem *nyelv gazdagít*.

Kemény Gábor

Még egyszer az anyanyelvápolás létjogosultságáról

Mint tudjuk, több nyelvész véleménye szerint a nyelvművelésnek nincs létjogosultsága, a nyelv fejlődésébe nem szabad beavatkozni, a helyesség egyetlen valóságos mércéje a nyelvhasználat. Akik azonban látják a magyar nyelvet fenyegető veszélyeket, a szakszerű beavatkozás mellett érvelnek. A két vélemény ellentéte állóháborúnak látszik. Megpróbálom reálisan, eddig felhasználatlan érvekkel elemezni a helyzetet, amely, mint majd látjuk, nem egytényezős.

1.

Régen, a nemzeti nyelvű irodalmak megjelenése előtt, a nyelvhasználat valóban szabályozatlan volt. Nem volt anyanyelvápolás, sem más „mesterséges beavatkozás”. A használat önmagát szabályozta. De nem egységesen. Az irodalom aztán, ha szervezetlenül is, szabályozó tényezőként működött. Nem állíthatjuk, hogy az irodalom nyelve egységes volt, de bizonyos, hogy a rendezettség teljes hiányával irodalmat teremteni, gazdagítani nem lehetett volna. Kazinczy az irodalom és a tudomány terepén végzett gazdagító munkát, amely az egységes, vagyis szabályozott magyar irodalmi nyelvet alapozta meg – ilyen nyelv nélkül nincs nemzeti fejlődés.

A 17. század első felében megalapították a Francia Akadémiát, 1825-ben a Magyar Tudós Társaságot. Akkor, az alapítás idején, mindkét intézmény feladata a nyelv gondozása, gazdagítása, egységesítése és – különösen Párizsban – szabályozása lett. Miért? Mert a polgári fejlődés napirendre tűzte az új közösségi elv, a **nemzet** születését. Márpedig a nemzetek legfőbb kötőanyaga a nyelv. A nemzeti nyelv megváltozik, mint a világon minden, de tudni lehetett, hogy amíg az anyanyelv változásai a szabályozatlanság útján járhatnak, addig a tudomány és kisebb-nagyobb részben az irodalom nyelve a latin marad, az államigazgatás is csak a latinnal boldogul. Latin nyelvű nemzet azonban nincs, és nem is lehet. Ezért jöttek létre a nyelv sorsát tudományosan intéző szervezetek, így például a francia és a magyar Akadémia.

Bárczi Géza A magyar nyelv életrajza című könyvében úgy jellemzi anyanyelvünk életútját, hogy az folyamatosan az egység felé haladt. (A szétágazás ugyan soha nem volt olyan nagy, mint a németé, az olaszé.) Ezt úgy is megfogalmazhatjuk, hogy a fejlődés iránya, célállomása a **nemzeti nyelv** volt.

Miért kell ezt a nyelvet védeni és tudatosan szabályozni ma is? A magyar nyelvet itt, a trianoni határok között, tízmillió ember beszéli. Ennyi embertől nem lehet elvenni az anyanyelvét. (A nép a latin századokban is magyarul beszélt.) Ha mégis, olyan hosszú út vezetne odáig, amelynek a kanyarulatait és a végét nem láthat-

juk. Magyar nyelv, magyarul beszélő közösség tehát lesz a harmadik évezredben is. De ha nem erősítik, nem tudja a változásokat követni, hordozni, más (az angol?) lesz a tudomány, a hétköznapi élet magasabb szféráján, így jórészt a tanításé is, elgyöngyül a szépirodalom, ezzel anyanyelvünk megszűnik nemzeti nyelvvé lenni. Szabályozás hiányában töredezik, kétségessé válik az egysége, mivel teljesen spontánul fejlődik – oda jutunk vissza, ahol a latin szellemi uralma idején voltunk. Azt **nemzet előtti** állapotnak nevezhetjük, a „visszajutás” **nemzet utáni** állapot lenne. A kor szellemi életét és alkotását hordozni tudó nyelv hiánya, az anyanyelvű tanítás körének szűkülése pedig azzal a következménnyel jár, hogy a nyelvközösség nem tudja nemzetként fenntartani magát. (Ezt előzte meg a nyelvújítás, ez Kazinczy Ferenc nagy érdeme.)

A veszély sok népet fenyeget, a nagyokat természetesen kevésbé. Nekünk az általános veszélyen kívül egy külön magyar veszéllyel is számolnunk kell. Ez pedig a határon túl élő magyarság nyelvi elkülönülése. Mint a keleti magyarságot fenyegető változásról az Édes Anyanyelvünk 1999. októberi számában olvashattunk (Brauch Magda: Közös anyanyelvünkért). Évekkel ezelőtt konferenciát tartottak a Budapesti Tanítóképző Főiskolán, amelyen érdekes előadás hangzott el a szlovákiai magyar nyelv fejlődéséről. Ha ez az irányzat sokáig tart, bizonyos idő múltán nem lehet majd magyar nyelvi egységről beszélni, s bár a határokon túl akkor is élni fognak magyar anyanyelvű emberek, lesz talán magyar tanítási nyelvű iskola, de megszűnik a „nyelvében él a nemzet” határokon átnyúló érvénye. Az angol és az amerikai nem egy, hanem két nemzet. Ennek a folyamatnak a fékezése is anyanyelvápolási feladat.

2.

A nemzeti nyelv tartozéka, létfeltétele a **nyelvi norma**. Erről a nyelvújítás óta beszélhetünk. A norma a nyelvnek az a változata, amelytől sokan és sokszor eltérnek, de amelyet minden anyanyelvi beszélő megért. (A nyelvi norma is változik, nem örökégy – de van, lennie kell.)

Hol kell ezt a normát mindenképpen tiszteletben tartani? Ott, ahol a beszéd mintaként szolgál: a sajtóban, rádióban, televízióban, a közélet szereplőinek és az ország vezetőinek beszédében, legfőképpen pedig az iskolában. A nyelvi nevelésnek tulajdonképpen ez a feladata, mert „spontán” módon beszélni minden épeszű gyerek tud. Ha a norma megszűnik, vége a nemzeti nyelvnek, s akkor a nemzet is csak szónoki hablatyolásban létezhet. Visszakerülünk – mint már említettem – a nemzet előtti állapotba. (A normára minden nyelvnek idegen nyelvként való tanításához is szükség van, mert a nyelvtanulónak vezérfonalat kell adni.)

Itt található meg működési terület a nyelvápolás. A beszéd egész világát figyelheti, tanácsokkal láthatja el, de harcálláspontja a nyelv bástyáinál van, azokat kell legfőképpen védenie: így tarthatja meg a magyar nyelvet nemzeti kötőanyagnak. Általános emberi szolgálatot is végez vele, mert a bizonytalanul használt nyelv emberi félreértéseket okoz, még a közéletben is, viszályokat szít – idézhetnénk egynéhány példát századunk történetéből.

Nézetem tehát: a nyelv él, sőt fejlődhet is „beavatkozás” nélkül, de szakszerű ápolás, csiszolás hiányában – amelyet korunkban nyelvművelésnek neveznek, és amelyben századok óta szerepet játszik az irodalom is – a **nemzeti nyelv** funkciójára nem lehet alkalmas.

3.

Ezzel nem vesszük el a kenyeret a nyelvészettől, amely tényszerűen, értékítélet mellőzésével elemzi a nyelvet, a beavatkozás szándéka nélkül – azokat a jelenségeit is, amelyek eltérnek a nemzeti normától, sőt azokat is, amelyek semmiféle normához nem igazodnak. (Vannak olyan nyelvészeti munkák is, amelyek a deviáns nyelvhasználatot elemzik.) Ha némelyek még így sem fogadják el a nyelvművelés létjogosultságát, mondjuk meg nekik: nem akarunk azoknak a népeknek a sorsára jutni, amelyek még az országuk közéletében is a volt garmatosító nyelvét kénytelenek használni, azon a nyelven írják az irodalmi műveket vagy egy részüket is. János Zoltán rémnovellája, A nagydíj (Körkép, 1999.) felhívja a figyelmet arra, hogy ez velünk is megtörténhet. Bizony, ide jutunk a „globalizáció” századában, ha nem építjük ki tervszerűen a védőállásokat.

Így látom az anyanyelvápolás hivatását, ilyennek a működési területét.

Bán Ervin

A magyar nyelv művelés metaforái

A különféle mozgalmak mindig éltek az ékesszólás, a retorika eszközeivel. Az egyén és a társadalom mozgósításának egyik leghatásosabb eszköze a metafora, legjellemzőbb műfaja pedig a nyelvtanilag szállóigének, szemiotikailag inkább jelszónak nevezhető tömör, idézetszerű szöveg, többnyire mondatszöveg. A kettő közötti kapcsolatot az, hogy metaforák gyakran bukkannak föl jelszó gyanánt. Könyvcímek is sokszor tartalmaznak metaforát, s válnak jelszavá, jelképpé. Mivel a nyelv ügyéhez sokszor kapcsolódik valamilyen társadalmi megmozdulás, a nyelv művelő jelszavak különféle törekvéseket fejeznek ki, valamint a nyelvhez fűződő viszonyt, érzelmeiket mutatják.

A metaforák szövegekbe ágyazva, de jelszókba és könyvcímekbe sűrítve jelennek meg. Áttekintésem elkészítéséhez főleg két gyűjtemény nyújtott segítséget: Hernádi Sándor és Grétsy László válogatása, a *Nyelvédesanyánk* (1980.) című kötet, valamint Grétsy László monumentális gyűjteménye: csaknem 300 magyar költő és író majdnem ötszáz szövege a nyelvről (A mi nyelvünk, 2000.). A nyelvről, különösen a magyar nyelvről (anyanyelvéről) szóló jellemző idézeteket, címeiket a jelentések alapján a következő lehetséges csoportokra osztottam:

környezeti

természeti: „A szótár csak kagyló, ezzel csak meregetünk a nyelv tengeréből. A nyelv azonban a tenger, a tenger” (Kosztolányi Dezső, *Nyelvédesanyánk*, 118), *madárlátta nyelv* (Ratkó József, A mi nyelvünk, 383).

biológiai: a nemzet érzékszerve: „Az anyanyelv: a nemzet érzékszerve és memóriarendszere. Sokszor és sokan betegítik... Eltömlök, megfertőzik... Ám a nyelvnek több ezer éves immunitása van. Beoltódott az okoskodók ellen is” (Ratkó József, *Nyelvédesanyánk*, 234). Az egyes érzékszervek ugyancsak alkalmasak a metaforizálásra. A hangzás közvetlenül, értelemszerűen kapcsolódik a nyelvhez: „Semmi sem jellemző annyira egy nyelvre, mint sajátos hangzása. Olyan ez, mint a virág illata, a bor zamata, a zománc, az opál tüze. Megismerni róla a nyelvet már messziről, mikor a szót még nem is értjük” (Kodály Zoltán, *Nyelvédesanyánk*, 336).

emberi

kertészeti: *nyelvünk virágai, elgazosodott nyelv*, (nyelv) művelés, -ápolás, -gondozás, a vadhajítások nyesegetése, gyomlálás, *gyomlálgni kell a nyelvi hibákat*; illetve létezik ennek ellenmetaforája is: *virágozzék minden virág*.

orvosi: *anyanyelvi védőoltás* (Sütő András, *Nyelvédesanyánk*, 208).

édesanya: a mai *édes anyanyelv* korábban föltehetőleg: *édesanya-nyelv*, illetve ennek játékos, metaforikus megfordítása: *Nyelvédesanyám* (Kiss Dénes versének címe, amelyet többes számba téve kötet címként is felhasználtak: *Nyelvédesanyánk*, 325). *Anyád nyelvét bízták rád a századok* (Füst Milán: A magyarokhoz: „Oh jól vigyázz, mert anyád nyelvét bízták rád a századok / S azt meg kell védened.”

szülőföld, nemzet: pl. *hazai nyelv*.

szakrális érték: „Minden szó erekle... A szenvedés szentelte meg, s a szenvedély torzította el” (Kosztolányi, *Nyelvédesanyánk*, 64). Jelszók is utalnak a nyelv szakrális jellegére: *Erős várunk a nyelv* – Illyés Gyula adta Kosztolányi hátrahagyott műveinek első kötet címé-

ül. A lutheri *Erős vár a mi Istenünk* mintájára alkotott, igen hatásos szállóige. Változata: *Erős várunk az anyanyelvünk* (pl. A mi nyelvünk, 85, 351).

építészeti: *pallérozni kell a nyelvet*, „Szavak pilléreirein ível át a gondolat a mélységek fölött” (Halász Gyula, *Édes anyanyelvünk*. Nyugat, Budapest, é. n. [1938.] Második kiadás, 8).

tisztasági: *nyelvtisztaság, tisztítani kell a nyelvet, nyelvi szemét, mosdatlan (mocskos) beszéd; ép, tiszta nyelv*. „Ha valamely állam a jövőjét meg akarja erősíteni, szilárdítani s a népét homogénná tenni, akkor gondolnia kell arra, hogy a nyelv ép, egészséges és tiszta legyen” (Móricz Zsigmond, *Nyelvédesanyánk*, 221).

gondozó-nevelő: *őriz, véd, félt, csiszolni kell a nyelvet*. Ebbe a csoportba sorolhatjuk a másik leggyakoribb metaforát: *romló nyelv*, pl. *Romlik a (magyar) nyelv*.

tanulás: Ebbe a csoportba kevésbé metaforák, mint inkább jelszószerű imperatívuszok tartoznak: *Beszélni nehéz!* (Péchy Blanka, *Beszélni nehéz!* Magvető, Budapest, 1980. Harmadik, bővített kiadás. „Persze az út hosszú lesz, mert beszélni nehéz! A magam bőrén tanulnám meg, milyen irgalmatlanul nehéz...”), i. m. 10), *A magyart is tanulni kell* (Kodály Zoltán, *Nyelvédesanyánk*, 189), *Tanulnunk kell magyarul a sirig* (Nagy László, A mi nyelvünk, 338), *Anyanyelv a bölcsőtől a koporsóig* (Dupka György, szóbeli közlés), *Gyakorlat teszi a nyelvet* (Kántor Lajos, A mi nyelvünk, 237), *Anyanyelvünket csak együtt tudhatjuk jól* (Panek Zoltán, szóbeli közlés). Műsoroknak, rovatoknak ugyancsak szívesen adnak e csoportba sorolható címeket: *Ki ne mondja!*, *Magyarán szólva*, *Mondd és írd*.

katonai-militáris: Ha valami romlásnak indult, akkor védeni kell, ez pedig a nyelv védelme. Korai formája: *A védelmezett magyar nyelv* (Bárczi Sándor, 1790. Új kiadás: 1984.) Ugyancsak nagy hatású kifejezés a *nyelvőr*. 1972-től folyóirat címe is: *Magyar Nyelvőr*. Később Lőrincze Lajos könyve: *Nyelvőrségen* (Akadémiai, Budapest, 1968. „Aki ma nyelvőrségen áll, nem öldöklő szerszámokkal fegyverkezik fel. Nem fegyveres őr, inkább talán olyan toronyőr, aki helyzeténél fogva messzebb lát, s a magaslatról beszámol tapasztalatairól azoknak, akiknek a szemhatára szűkebb”).

bűnügyi: *Tetten ért szavak* (Pléh Csaba fordításában ezt a címet kapta Austinnak a beszédaktusokról szóló könyve, s ennek nyomán egy rádiós nyelvi műsorak is ez a címe 1992-től).

illetleni (pl. öltözködési): a nyelvet *fel kell öltöztetni*, a nyelv *ünnepi ruha*, *pongyola/választékos beszéd (stílus)*, a nyelv művelők mindig *szmokingot* kínálnak.

környezetvédelmi: *elposványosodás, nyelvi környezetszennyezés, rovarirtóval a*

szavak erdejében (Nádasdy Ádám, A mi nyelvünk, 33).

piedesztál: *fontosabb nem/stíl, emelkedett nyelvhazsnálát*.

kincs: *kincs*, pl. már legelső nyelvészünk-nél, Sylvester Jánosnál: „A mi kincsünk – hazai nyelvünk – mind a mai napig véka alá volt rejtve, most azonban, mielőtt rátaláltunk, felfedeztük és a napvilág fényességére hoztuk...” (*Nyelvédesanyánk*, 275), illetve Kazinczynál: „A nyelv egyik legfőbb kincse, egyik legfőbb dísz a nemzeteknek, s a nemzeti léleknek mind igen szép képe, mind hív fenntartója s ébresztője” (*Nyelvédesanyánk*, 278). Előképe az *édes anyanyelv*, de jelentése folytán a „kincsszerűséget” érzékelteti Kiss Dénes jelszó metaforája: „*Ékes anyanyelv*” (A mi nyelvünk, 264). Egy tévéműsor címében így jelent meg: *Gyöngyök*. Elrejtett kincsekre utal Benkőczy György kötet címe: *Rejtélyes anyanyelvünk* (Miskolc, 1996.).

a megértés nehézségeire utaló: „Értsd is a szót” (E. Kiss Sándor: „Értsd is a szót...!” Tankönyvkiadó, Budapest, 1988. – Sebestyén Árpád a bevezetőjében rámutat, hogy E. Kiss Sándor a címben legkedvesebb költőjét, nyelv művelő példaképét, Arany Jánost idézi: „Oh értsd is a szót és könnyelmű szájon Merő szokássá szent imád ne váljon”). További, ide sorolható címek: *Értsd is a szót!* (Sebestyén Árpád; KLTE, Debrecen, 1994., 1999-től rádióműsor címe is), *Értsd is a szót egymással!* (Jakab István; Kalligram, Pozsony, 1995.). Az egyik legnagyobb hatású, legnépszerűbb televíziós műsor címe is ide sorolható: *Álljunk meg egy szóra!* (könyv alakban is: Grétsy László–Vágó István; Ikva, Budapest, 1991.).

hagyomány: *Minden szó egy regény* (Németh László nyomán született Holczner József és Kozma László kötetének címe; Kecskemét, 2000.). A hagyomány sok eleme szimbólummá növekszik. Ide sorolhatjuk a tulajdonnevekhez kapcsolódó idézeteket, felszólításokat, pl. *Széphalom kötelez* (Szakonyi Károly, A mi nyelvünk, 414).

jövő

a megmaradás záloga: „Vigyázzatok ma jól, mikor beszéltek. / És áhitattal ejtsétek a szót, / A nyelv ma néktek végső menedéket, / A nyelv ma tündérvár és katakomba, / Vigyázzatok ma jól, mikor beszéltek.” (Reményik Sándor: Az ige – minden sora szállóigévé vált. Az idézet többszörös metaforája révén több csoportba is besorolható lenne: tanítás, kincs, érték, hagyomány stb.)

ökológiai: *fenntartható nyelv, nyelvi diverzitás* (a kulturális diverzitás, sokféleség védelme), a *nyelvi környezet védelme*, *ökolingvisztika* (a természeti és kulturális környezet védelmének mintájára).

*

Korántsem merítettem ki a magyar nyelv művelés, nyelvstratégia egyéb cím-, illetve jelszavait: pl. *emberközpontú nyelv művelés, pozitív nyelv művelés* (Lőrincze Lajos), *nemzetközpontú nyelv művelés* (Grétsy László). Ezek azonban inkább a tudományos életben és munkákban elterjedt kifejezések, amelyek ily módon némiképp különböznek a lírai, esszéisztikus, mozgósító jellegűektől.

Balázs Géza

Régi szavak – új fogalmak

Őseink élete minden tekintetben megváltozott a honfoglalás után; a gazdasági tevékenység, a társadalom szerkezete és a vallás is átalakult. Ugyanakkor az ősi hitvilágnak, a sámánisztikus világképnek fogalmait jelölő szavak tetemes része megmaradt – és az újonnan fölvetett hit új fogalmaira vitetett át, s használtatik máig. Így például megmaradt az ősvallási *isten* szó; többen Jézus anyjának Boldogasszony megnevezését is ősi istennevnek tartják. A sámánosság korából való az *imád*, az *átkoz*, az *áld*, az *áldoz*, az *esküszik*. Az ártó szellemek megnevezései közül az *ördög* szó valószínűleg a kereszténység előtt is megvolt nyelvünkben. Az ősmagyarok ló-tartó nép volt, s így a ló-tartással kapcsolatos kifejezésekből is nem egy került át egészen más dolgok, fogalmak megnevezésére. A *bocsát* 'büntetést elenged' ige a *szájára bocsátja a lovat* kifejezésből való, amely azt jelentette: 'vágatni, nyargalni engedni a lovat'; az *irgalmaz* '(meg)kegyelmez' pedig éppen 'a ló, a lovas nyargal' kifejezésből való, amely még Tinódi Sebestyénél is megvan. Illyés vajda lovas seregeiről írva mondja a Lantos: „Háromszék aljába járnak nagy jargalással”; és még lehetne a példákat sorolni az efféle jelentésváltozásokra. (A *bocsát* és az *irgalom* magyarázatát nem minden nyelvtörténész látja így: Grammatici certant.) Most azonban ennyi is elég ahhoz, hogy szemléltesse: valamely szó vagy szókapcsolat korábbi jelentésétől vagy használati szokásától eltér a nyelvi közösség, ha úgy hozza az élet.

Manapság a ló-tartás meglehetősen visszaszorult: a második világháború előtt nyolcszázezer fölött volt hazánkban a lovak száma, ma viszont milliós nagyságrendben számolható a gépkocsi. Maga a *kocsi* szó eredetileg 'Kocs közsgében készült (lovas)szekér' jelentésű volt. A szekér húzására (és más munkákra) tartották a lovat, ma erre emlékeztet a *kocsit tart* kifejezés. (Csak emlékeztetőül mondom, hogy lehet vagy lehetett *nagy udvart tartani, szeretőt tartani* é. i. t.) Az is meg szokott történni, hogy némelyik kocsi – főleg terhelés nélkül – *kitör* (a kanyarban), mint ahogyan a ló akadályugratáskor jobbra vagy balra elfordul. A lóval, illetőleg az élővilággal való kapcsolatból származnak azok a kifejezések, amelyek tudatják, hogy a kocsi *mennyit eszik* (százon), hogy *falja a kilométereket*, hogy ilyenkor aztán *bőg a motorja*, hogy a nagy forgalomban csak *araszol(gat)* (tudniillik úgy, mint a hernyók bizonyos fajtája).

A kocsi számos része is úgy van megnevezve, mint az élőlényeké: a kocsi *orra* és *fara* ilyen. Persze a hajónak, csónaknak is van efféle része, tehát más esetben is így nevezzük, nevezünk el a dolgokat. A hátrafelé látást a *füle*k 'visszapillantó tükrök' segítik, esetleg *elefántfüle* is van, ez 'kihajtható kisablak'. Néhány évtizede még *karjuk* is volt a kocsiknak, amely (a teherjárműveken nem is kicsiny) 'mozgó-lengő irányjelző szerkezet' volt.

Van azonban több olyan kifejezés, amely már nem a régmúlt szóhasználatának mai helyzetre való alkalmazása, hanem – nem csekély összefüggésben azokkal a reklámokkal, amelyek (többnyire) nőkkel kapcsolnak

össze mindenféle árucikket – mai szokásmódot jelez: a kocsi *vonzó külcsínéről* beszél, vagy általánosságban *arculatáról*, esetleg a kocsi *duzzadó formáiról*, *kacér vonalvezetésű lámpaszeméről*, sőt *megnyerő hátsójáról*... Egyszer azután minden kocsi fölött eljár az idő. Ekkor nincs más hátra, mint a *sebészeti beavatkozás* (ez nagyjából a kocsitípus újjátervezését jelenti), amely nagyon gyakran mindössze *ránccfelvarrás* (minthogy csupán a karosszériát alakítják át), hogy a kocsi(márka) *örökifjú* legyen. Előfordul azonban, hogy *újszíves* lesz a szóban forgó járgány, hiszen kicserélték a motorját, s így veszi fel a versenyt a *sportos szívű* társaival. (Van ilyen nevű olasz gépkocsi: *cuore sportivo*, hiszen az autózással kapcsolatos szóanyag – nem csupán az autóipar – nagyjából egyöntetű a világban.)

Némelykor az eddig említettem példánál is érdekesebb nyelvészeti-stilisztikai különlegességre lehet akadni. Egy új kocsi elnevezéséről szóló írásban azt taglalta a szerző, hogy ez nem könnyű dolog. A szóban forgó modellnév megalkotása egy évig tartott, azután volt a keresztelő.

Kopácsy Zoltán rajza

Az autónév „is” utótagja az ősi görög istenek nevét idézi fel (*Adonis*, *Charis*, *Metis* stb.), míg a „Ya” előtag erős, pozitív kicsengéssel bír. Eltekintve a „pozitív kicsengéssel bír” fogalmazásmód szerencsétlen voltától, úgy ír a szerző, mintha valamely lírai szöveget elemezne. S voltaképp teljes joggal, hiszen nemcsak a költészetben van a beszédhangoknak vagy beszédhangcsoportoknak hangulati, képzetársítási szerepük, hanem a köznyelvben is, és az autósnyelvben is. A következő példa mutatja, ez néha mennyire szabadon történik a tudományos életben is. A már bő évtizede elhunyt csodálatos nyelvészeti költőnek, Weöres Sándornak híres (az úgynevezett szocializmus kezdeti évtizedeiben: hírhedt) *Táncdal* című verse így kezdődik: „panyigai panyigai panyigai / ü panyigai ü / panyigai panyigai panyigai / ü panyigai ü”. Nos: ennek az értelmetlen hangsornak némi előadói vénával valóban táncidéző szerepe van (próbálja csak ki a nyájas olvasó!), s ki gondolná, egy tudós irodalomtörténésznek erről az a *Pönögei Kis Pál* jut eszébe, akinek a neve mögé Petőfi Sándor bújt el, amikor 1843-ban népi dalait kiadja. S tegyük hozzá: az *ü* a táncolók (a csúrt döngölők) lába topanásának beszédhanggal való leképezése. Vagy legalábbis annak is fölfogható. Ha lehet a *panyigai*-ból *Pönögei*-re s közvetve Petőfire következtetni, miért ne lehetne a kocsik nevéhez is mindenfélét társítani, és persze a kocsihoz magához is, amely olyannak is tartható, mint egy (házi)állat, mint egy csinos (vagy éppen javakorabeli) nő (esetleg férfiú) vagy éppen istenség.

Számos helyen a világban a különféle vallású népek az autóistenségnek a szó szoros értelmében áldoznak, Nepálban például kecskével, másutt ugyanolyan szertartással megáldják, mint magát az embert vagy éppen séggel a mezőn növekedő búzát.

Büky László

Egy kis élettan – a szólások tükrében

Orvosként mindig elbűvöl, hogy a nyelv, a népnyelv egyes fordulatai, a szólások és a találó kifejezések, hasonlatok milyen érzékletesen és szemléletesen képesek megfogalmazni, visszaadni egy-egy testi állapot vagy érzet milyenségét, ráadásul úgy, hogy különösebb fiziológiai ismeretek nélkül is a lényegre tapintanak, és ami különösen érdekes: semmilyen élettani-biológiai apróság sem kerül el a nyelvhasználók figyelmét.

Példaként most a jól ismert Canon-féle vészreakció (az izgalmi, feszültségi, veszélyhelyzeti, „harckészletti” állapot) központi idegrendszer és hormonok (például az adrenalin) szabályozta egészének részjelenségeit leíró, száznál is több szólásból, kifejezésből szeretnék néhányat bemutatni. Ne ijedjen meg senki: igyekszem elkerülni az aprólékos és doktorbácsiskodó endokrinológiai, illetve idegélettani magyarázatokat, kommentárokat – csupán a könnyebb érthetőség és a szólások finom, árnyalt megfigyeléseket tartalmazó voltának megvilágítása kedvéért fogok egy-egy mondattal utalni a valós, orvos által észlelhető megnyilvánulásokra, tünetekre, illetve ezeknek a tudományosan is alaposan föltárt élettani hátterére.

Első, jellegzetes tünetként a szív frekvenciájának (pulzusszám) és az egy szívdobbanással kilökődő vér mennyiségének (verővolumen) növekedését, illetve az utóbbi következtében jelentkező érzetet, a nagy nyaki artériák lüktetését említhetem. Néhány szólás: *kalapál a szíve; majd’ kiugrik / kiesik a szíve a helyéről; kiesik belőle az ütő; úgy jár a szíve, mint a bárány farka; a torkában dobog a szíve; és ez utóbbinak néhány szemléletes, elvonatkoztatottabb átfogalmazása, megjelenítése: gombóc van a torkában; torkán akad a szó; torkára forr a szó; se köpni, se nyelni nem tud. Tipikus, hogy paradox módon az ilyen feszültségi állapotban megjelenő egy-egy nagyobb szívdobbanást (nagyobb vérmennyiség-kilövellést a szívből) az ember gyakran nem közvetlenül érzékeli, hanem éppen az tűnik föl, hogy a többi ütés nem olyan erős, nem olyan nagy. Ezt a sajátos, gyakran riadalmat okozó érzetet fogalmazzák meg a következők: megáll benne az ütő; megfagy / meghül / elhül benne a vér.*

Az izgalmi állapotnak, az idegességnek közismert tünete a vérnyomás-emelkedés is. Ezt kíséri a vérkeringés átrendeződése (keringési redisztribúció): a „harchoz”, a „küzdelemhez”, a túléléshez szükséges szervek keringésének, vérellátásának fokozódása a többi szerv és szövet vérellátásnak rovására. Például míg az izomzaton átáramló vérmennyiség a többszörösére növekedhet, addig a bőr erei összehúzódnak: itt csökken a vérellátás – ennek következménye, hogy az ember bőre elsápad és hűvösebb lesz. Ezeket a jelenségeket illusztrálják a következő szólások: *lüktet a feje / halántéka; bedurran a feje; felmegy benne a pumpa; kigúvad a szeme; majd’ kiesik / kiugrik a szeme* (az utóbbi szólások megértéséhez tudni kell, hogy a vérnyomás megemelkedése együtt jár a szemnyomás emelkedésével is: ez okozza ezt a fura, de

nagyon jellegzetes érzést); *belesápad az ijedtségbe; elfehéredik / belesápad az arca; kiveri a halál hidege; végigfut a hátán a hideg.*

Feszültség hatására más, közismert reakciókat is mutat a bőr: például az apró szőrmerevítő izmocskák megfeszülnek, ami persze csak a szőrös állatok számára hasznos igazán: nagyobbak, testesebbnek, erősebbnek és így félelmetesebbnek mutatja a bunda a tulajdonosát. Az embernél – csupaszabb volta miatt – ennek nincs ilyen jelentősége, de maguk a szőrszálfelállító kis izmok ősi reflexként azért működnek: *lúdbőrös lett a háta; (bele)borsózik a háta; égnek áll / mered a haja / haja szála; az argóban így is: feláll a szőr a hátán.*

A fokozott verejtékezés is izgalmi bőrreakció. Ezt és a bőr hűvösségét együtt ragadja meg ez a remek szólás: *kiveri a hideg verejték.*

A következő (az esetlegesen bekövetkező küzdelemre vagy menekülésre felkészítő) jellegzetes szimptómacsoport a mozgási aktiváltság, az izomtónus fokozódása, az intenzív mozgáskészletettség – egészen a remegésig (motoros izgalom). Csak néhány példa: *tördeli a kezét; keze-lába jár; majd’ megeszi a kezét-lábát; ide-oda topog / toporog; reszket, mint a kocsonya; úgy megijedt, hogy még a tetű is reszket a korcában; reszket a lába; reszket, mint a nyárfalevél; reszket, mint a részeg borjú.*

Nyilvánvaló, hogy a fokozott szív- és izomműködéshez több energiára, következőképp az energiatermeléshez szükséges többletoxigénre van szüksége a szervezetnek. Ez okozza a légzés szaporaságát és a légszomjérzetet. A szólások erről az élettani részjelenségről is precízen tájékoztatnak: *levegő után kapkod; csak úgy kapkod a levegő után; eláll / elakad a lélegzete.*

A gyomor-bél rendszer működése is alapvetően megváltozik a riadalom, a vészreakció következtében. Természetes ez, hiszen a szív, a tüdő, az izomzat és az agy működése fontosabb, mint a vacsora emésztgetése, ha éppen a túlélésről van szó. Az emésztőszervek funkcióinak bonyolult változásai (a tápanyag haladásának lassúbbodása, a záróizmok megfeszülése, tónusfokozódása, a vérellátás csökkenése és mindezeknek későbbi, a vesztély elmúltával jelentkező következményei) maguk is összetett, pontosan szabályozott jelenségek. Az ezeket érzékletessé tévő néhány szólás – csupán óvatosan szemezgetve a sok, gyakran igen nyersen fogalmazó közül: *összeszorul a gyomra; zabszem sem fér a fenekébe; felsz van a seggében; gatyájában van a szíve; enni ad a gatyának; néha a felszgyökér is hasat csap...*

Úgy vélem, a felsorolt példák szépen bizonyítják: az egyszerű emberi megfigyelések a testi működésekről, biológiai létünkéről végtelenül találóan és sokszor tréfásan, egyszersmind azonban meglepően szabatosan, szinte tudományos alaposággal fogalmazódnak meg nyelvünkben, ezzel is gazdagítva, színesítve azt.

Grétsy Zsombor

Kopácsy Zoltán rajza

Mértéktelen mértékek

A hivatásos megszólalók, azaz újságírók, műsorvezetők, írók, költők, humán értelmiségiek gyakran hangoztatják, hogy ők már iskolás korukban féltek, irtóztak az egzakt(abb) tudományoktól, mindegyiknek a matematikától és a fizikától, sőt utálták ezeket a tárgyakat. Valósággal hencegnek ezzel. Persze, tisztelet a kivételnek! A hencegők nem veszik észre, hogy a matematika a logikai készségnek, azaz a helyes gondolkodásnak, érvelésnek, ezzel együtt a helyes beszédnek és írásnak a kialakulását is elősegíti. Milyen hasznos, sőt nélkülözhetetlen lenne ez a tudás jogászaink (bírák és ügyvédek), törtenészeink, köztisztviselőink és – *horribile dictu* – politikusaink mindennapi munkájában és megnyilvánulásaiban! Sajnos, lépten-nyomon az ellenkezőjét kell tapasztalnunk.

A matematika, ezen belül a geometria és a fizika szinte mással sem foglalkozik, mint a létező dolgok különféle mennyiségeivel, ezek mértékeivel és a köztük fennálló viszonyokkal. De az ilyen dolgok a mindennapi életben is gyakoriak, ezért elkerülhetetlenül beszélni, írni kell róluk. A kérdés az, hogyan?

Az ár- és belvizek heteiben naponta olvashattunk és hallhattunk híreket a veszélyeztetett, az elárasztott és az elázott földekről: „Az elmúlt nap során a vízzel elárasztott földterületek nagysága x hektárral nőtt (vagy csökkent).” A magyar nyelv és az elemi geometria szabályai szerint a hírt így kellett volna fogalmazni: „Tegnap (vagy hétfőn, kedden stb., vagy y hónap z-edikén) az elöntött földek területe x hektárral nőtt (csökkent).” Tehát az egyszerű (de egyszerű!) magyar nyelv kifejezőképessége folytán felesleges volt a *során* határozószó, szószaporítás az *elmúlt nap* vagy a *tegnapi nap* a *tegnap* helyett, és zagyvaság volt a területek nagyságáról vagy a területek mennyiségéről beszélni, mikor a geometria szerint a felületek nagyságát (mennyiségét) nevezzük *terület*-nek, a terület mértéke pedig lehet hektár, négyzetkilométer, négyzetméter vagy más, az adott területhez célszerűen megválasztott egység. De a mindennapos dolgok mennyiségét a nyelv még egyszerűbben is ki tudja fejezni az érthetőség sérelme nélkül. Ugyanis minden olvasó ember tudja, hogy a hektár, a négyzetkilométer, a négyzetméter stb. a terület mértékegységei. Ezért nyugodtan beszélhetünk x hektár(nyi) szántóföldről, z négyzetméteres lakásról, anélkül, hogy a *terület* szót beiktatnánk.

Hasonlóképpen a felszínen levő pontok (házak, falvak, városok stb.) között megteendő utat *távolság*-nak nevezzük, amelynek mértéke lehet méter, kilométer, milliméter és még sok más egység, esetleg még év, nap, óra, perc, azaz időegység is (például a fény által egy év alatt megtett út a *fényév*). Ezzel szemben egy ködös napon a Magyar Rádió Útinform szolgálatának munkatársa arról tájékoztatót bennünket, hogy a *látótávolság* hossza száz méterre nőtt (vagy csökkent?).

Lehet árvíz vagy aszály, köd vagy vöröfény, Mi Urunkról, a Pénzről minden nap esik szó. Az egyszerű ember ma még így szól: „Mennyi pénz van? – Ezer forint van.” Vagy: „Nincs erre tízezer forintom.” De a hivatalos nyilatkozó soha sem beszél pénzről, hanem csak *pénzesz-*

„Alacsony fény-visszaverődési ráta jellemzi...”

közökről, pénzüsszegről, összességéről, bekerülési összegéről, anyagi eszközökről, finansziális erőforrásról, tökeerősségről és a jóisten tudja, még milyen szinonimákat talál ki, hogy a „durva” és „közönséges” pénz szót elkerülje. A büvös szó után pedig nem elégszik meg a szám és a pénzegység kimondásával, hanem beszúrja a mennyiség vagy a nagyság szavak egyikét is. Pedig a pénz önmagában is az anyagi erő és a vásárlóerő nagyságát jellemzi, melynek egysége a pénzegység (forint, márká, dollár, euró stb.). A közgazdaságtanból tudjuk, hogy a pénznek az általános csereeszköz szerepén kívül még számos más funkciója van (értékmérő, kincsképző stb.), ezért fejezzük ki nyugodtan egy rózsadombi villa értékét forintban, de ne vesztegessünk szót a villa értékének nagyságára.

A sajtó és a politika nyelvrontó buzgalmánál csak a reklámok nyelvezete „ötletesebb”. Ebben a közegben az idegen nyelvű és bürokratikus szövegíró és a mindkét nyelven félánalfabéta fordító összjátéka „tökéletes” végeredményt produkálhat. Így a Népszabadság 2001. január 16-i *Computer Technika* (!) mellékletében egy egész oldalas hirdetésben (amely valamiféle lapos képernyőről szól) egyetlen ép magyar mondatot sem találunk. Jelen témánkhoz kapcsolható a következő idézet: „... Alacsony fény-visszaverődési ráta jellemzi, valamint csökkentett a szem kimerülésének lehetősége, azok számára, akik hosszú időtartamig kénytelenek számítógépük és monitoruk előtt ülni...” *Hosszú időtartamig* tartana, míg e mondat szépségeit *maradéktalanul kielemeznénk*.

A reklámirók tudálékosságára jellemzők a következő frázisok: „Akár 0% kész-

pénz befizetésével az Öné lehet ez és ez az autó (mosó-, hűtő-, számítógép stb.).” A hirdető talán úgy érzi, hogy sikerült megtakarítania a *nélkül* szót, igaz, becsempészte a teljesen felesleges *akár*-t. Ha komolyan vesszük a szöveget, elgondolkodhatunk azon, hogyan és hová is kell befizetni a 0%-ot, és vajon az elejtett *akár* milyen titkos záradékra utal, amelynek teljesítése nélkül mégiscsak be kell fizetnünk tíz, húsz vagy akár negyven százalékat? Kedvenc hivatalunk, az APEH is százszor meggondolja, hogy valamilyen áru 0% áfát vessen ki, de adómentessé a világ minden kincséért sem tenné!

A mennyiségek és mértékek körében elmaradhatatlan két vagy több tárgy összehasonlítása: melyik nagyobb vagy több, melyik kisebb vagy kevesebb. Matematikailag az összehasonlítást kétféleképpen végezhetjük el: vagy hozzáadás-sal, illetve kivonással, vagy szorzással, illetve osztással. Az első műveletpárral azt tudjuk meg, mennyivel (hánnyal) több az egyik, mint a másik, illetve mennyivel kevesebb a másik, mint az egyik. A köznyelv az ilyen összehasonlításokat ma is baj nélkül, ugyanolyan szavakkal és ragokkal fejezi ki, mint a számtankönyvek példatárai. A másik műveletpárral, azaz szorzással-osztással az arányokat fejezzük ki, vagyis azt, hányszor akkora vagy hányszor annyi az egyik mennyiség, mint a másik, vagy a másik szemszögéből nézve: hányadrésze a másik az egyiknek. És itt kezdődik a baj a mai médianyelvvel, minthogy valamilyen okból elfelejtették a *-szor annyi*, *-szor akkora* kifejezéseket, és a *-szor*, *-ször* mellett is a *több* vagy a *nagyobb*, illetve a *kevesebb* vagy a *kisebb* szavakat használják. Ezzel nemcsak a kétféle összehasonlítás közötti nyelvi különbség tűnik el, hanem a hangzás is romlik, és a kijelentés tartalmilag sem egyértelmű. Mert amíg a *kétszer annyi* félreérthetetlen, addig a *kétszer több* lehet kétszer annyi, de háromszor annyi is. Az *annyi* és az *akkora* gazdagabb is, mert van magas hangú párjuk, az *ennyi* és az *ekkora*, amivel az összehasonlított tárgyak térbeli vagy időbeli elhelyezkedésére is utalhatunk. Erre a *több* és a *kevesebb* nem képes.

Befejezésül még megemlítem, bár csak lazán kapcsolódik témánkhoz, hogy a sajtó és az egyéb médiumok számára bármilyen szám leírása vagy kimondása kétesélyes játék: vagy sikerül hiba nélkül közölni, vagy nem. Lehet szó történelmi évszámokról, életkorokról, gazdasági adatokról, egyregeb. Pedig ha tíz számból csak egy is hibás, az információból máris dezinformáció lesz. Az informatika korában!

Hajdu Ferenc

Merevség helyett hajlékonyság

Időnként eszembe jut egykori igen rossz helyesíró tanítványom, akiért joggal aggódtam az írásbeli érettségi közeledtével. Ő azonban viszonylag nyugodt volt. El is árulta, hogyan fog győzedelmeskedni: „Tudom, hogy legkevésbé a j-ly írása megy. Ezért, mielőtt leírnék egy szót, amelyben szerepelhet, elgondolkodom azon: nincs-e esetleg egy olyan szinonimája, amelyben ez a hang, pontosabban betű nem fordul elő. Tehát ha azt akarom írni, hogy *lyuk*, a végén mégis azt írom le: *rés...*” Diákom (huszonegynehány éve immár) kis híján jóra ért magyarból!

Diákembernek csakis akkor lehet „merek” a helyesírás, ha a tanár egy már megszövegezett tollbamondást diktál és azt osztályozza. Akkor valóban nincs pardon: a főnti szónál maradvra tényleg *lyuk* írاندó, nem pedig *juk*. Mihelyt azonban önállóan alkothat szöveget – azon belül megválaszthat szavakat –, lehetősége van rá, hogy számos rá leselkedő csapdát, buktatót kivédjen. Persze a szabályokat ekkor is figyelembe kell vennie, ráadásul helyesírási ismereteinek párosulniuk kell a jelentés és a stílus terén szerzetekkel.

Nos, olykor jómagam is szembe találok magamat egy-két fogós helyesírási kérdéssel. És amikor már a legfelső szintűnek hitt eligazítóm, a Magyar helyesírási szótár is – még ha látszólag is – adósom marad a válasszal: fönt említett diákom példáját vagyok kénytelen követni. Persze, nem a *j/ly*-ről van itt szó, hanem egyebekről, de a kulcsszó, a járhatónak vélt módszer igenis ugyanaz: szinonimát (rokon értelmű szót, kifejezést, frázist, mondatot) kell keresnem. Legtöbbször akár maradhatok is a már előfordult szóbokornál, szótónél, legfeljebb más képzőt, esetleg némi átcsoportosítást alkalmazok. Nem köt gúzsba merev szabály; igazából a nyelv hajlékonyságára csodálkozhatok rá. Csupán egyre kell következetesen ügyelni: az értelem, a mondandó lehetőleg ne távolodjék el a szándékoltól. És most néhány példa!

1. Egy művészettörténész rádióbeli megnyilatkozásában figyeltem föl arra a hosszabb jelzőre, amelyet mindjárt úgy írok ide, hogy minden betűje közé + jelet teszek:

K + O + R + A + Á + R + P + Á + D +
K + O + R + I

(de írhatnám készakarva imígyen is: *koraárpadkori*). A Magyar helyesírási szótár (a továbbiakban: MHSz.) 28. oldalán ennyit találunk: „Árpád ... Árpád-kori, Árpád korabeli (= Árpád idejéből való), Árpádok korabeli”. A 297. oldal is adhat(na) némi fogódzót: „kora ... kora középkori”. Furcsa viszont a 298. oldalnak ez az információja: „kori ... barokk kori, Mátyás kori”. Igaz, érthető a kötőjel hiá-

nya: Árpád-kor ugyanis volt, Mátyás-kor viszont nem; az utóbbi helyett a Mátyás kora járja. Amit szívesen láttam volna (ám nem találtam) az MHSz.-ben, az következtetve valahogy így fest: *kora Árpád-kori*. Ha viszont nekem kellett volna e jelzőt leírnom, alighanem ezt vettem papírra: *az Árpád-kor korai szakaszából való*.

2. Iskolatűságunk korrigálása közben nemrég ilyen szövegrészletre bukkantam: „... a 0 km kőnél fellépett az UFO együttes.” Talán „... a 0 kilométer kőnél”? – kérdeztem, de rájöttem: ettől még probléma marad, és sokak számára az! Az MHSz.-ben (283. o.) ott van, hogy a kilométer rövidítése: *km*, s az is megvan a példák közt, hogy: *kilométerkő*. A 289. oldalon a *km* mellett csak a *km-rel* alak szerepel. Hogyan írjuk hát a cikkbeli szerkezetet? *0 km-kő*? Netán *0 km-es kő* (teljesebben: *0 kilométeres kő*)? Másképp? Igen. Talán így, bővítve némiképp: ... a 0 földrátű kilométerkőnél. (Ha pedig a *km*-et is odavették vagy festették a 0 mellé: ... a 0 km földrátű kőnél.)

3. Egyházi lapunkban a Szent Koronáról érkező jegyzetítő kétszer is használt egy érdekes kapcsolatot: „Ugyan mi mást tehetett volna az ember akkor, amikor *pattintott kőkorszak* volt? Eszünkbe se jut megvetni a *pattintott kőkorszakot*...” Megmosolyogjuk: eszerint tehát a kőkorszakot *pattintották*, nem a követ! Máris segít a mozgósabály: *pattintottkőkorszak*. Az eredmény – mondanom se kell – nem szerepel az MHSz.-ben. Felöltik ezért, hátha egybe is írhatom (megtehetem, hiszen négytagúságában se lépi túl a kritikus 6 szótagot): *pattintottkőkorszak*. Lám, nem is olyan egyszerű. És még az is megeshet, hogy valaki a *-beli* toldalékot akarná hozzáilleszteni. Akkor aztán melyik a kifogástalan: *pattintottkőkorszak-beli* vagy *pattintottkőkorszakbeli*? Szóval: már hamarabb el kell kerülni a buktatót! Az idézett első szerkezetet én ekképp változtatnám meg: ... amikor a *pattintott kőkorszaka* volt. A másodiknál is éltem volna a birtokos jelzős szerkezet lehetőségével: ... megvetni a *pattintott kőkorszakát*. Sőt még egy kis mondat szerkesztési bővítés se ment volna az értelem rovására: ... megvetni *mindazt, ami a pattintott kőkorszakára (volt) jellemző; mindazt, ami a pattintott kőkorszakával (volt) kapcsolatos*...

4. A Katolikus kincses kalendárium 2001 című kiadvány 53. oldalán ez a szerkezet alaposan föladata a leckét (milyen jó, hogy csak olvasó, nem pedig kijelölt lek-

tor voltam!): „A *kopernikusz-galilei fordulat* után ez a megszorítás általában elfogadott tudományos magatartásként beivódott a tudomány lelkületébe...” Nyilván nem várhatjuk, hogy az MHSz. 171. oldalán ott lesz a *fordulat* szó bokrában. Jeles tudománytörténeti forradalomról esik szó a megfogalmazásban: két nagy tudós nevével fémjelvezve. Nézzük meg esetleg mindkettejük környezetét! 297. o.: *Kopernikusz, kopernikuszi*. Semmi több. 183. o.: *Galilei, Galileivel; Galilei-féle, Galilei-kör, Galilei-köri*. Idézetünkben mindkét tudós nevét kis kezdőbetűvel írták. A *kopernikusz-galilei* együttes kísértetiesen emlékeztet a földrajzi nevek egyik tanpéldájára: *budapest-bécsi* vasútvonal; de még a háromelemű is megerősítő példa lehet: *győr-sopron-ebenfurti* vasút (amennyiben nem intézménynévként szerepel). Magyarán: a nagy-kötőjelen inneni elemekben megspóroltatik az *-i* képző, és csak a legvégén tesszük ki.

Ha mármost a sorrend netán fordítva lenne – tehát *galilei-kopernikuszi* –, akár le is zárhatnánk e fejtegetést. Igen, a gondot legfőképp az *-i* képzős alak jelenti. Ha földrajzi névről lenne szó, akkor is abbahagyhatnánk e ponton. Hiszen a *Helsinki* alapfőnévből *helsinki* melléknévi jelző lesz a hovatartozás vagy hollét kifejezésére (más példák: *Lenti – lenti; Pócspetri – pócspetri; Szocsi – szocsi*). Ám személynevek esetében nem járja ez a – csupán az élbetű nagy-kicsi különbségében megnyilatkozó – eljárás: nincs „*petőfi*”, „*csokonai*” vagy éppen „*rossini*”, „*verdi*” stb. melléknévi alak! Másképp kell hát rendet rakni. Ezúttal bizonyára így: a *Kopernikusz-Galilei-féle fordulat*.

Talán sikerült rávilágítanom, hogy mind a négy idézetben az, amit a kritikus helyen szinonim megoldásként alkalmaztam, továbbra is a szándékolt jelentést tükrözte. Még csak nem is kell egyikük-nél sem „helyettesítés”-ről, pláne „lefordítás”-ról beszélnünk. A végeredmény mindenütt a kifogástalan helyesírás, és ez a lényeg. Ha mindenképp lehorgonyoztam volna az eredeti (esetleg annak vélt) írásmódnál: egyrészt továbbra is nyugtalaníthatna, hogy százszázalékosan biztos-e így, nem adok-e másoknak is rossz példát velük; másrészt túl sok időt vesztettem volna a töprengésre. Lám, ugyanennyi idő alatt hányféle szinonimát ötlök ki az ember! Merev szabály(rágás) helyett a hajlékonyság elve vezet tehát célhoz. Nem kell mindig a „legcikisebb” helyesírási megoldást erőltetni (esetleg éppen rosszul!). Inkább ésszerűen módosítsunk egy kicsit!

Holczer József

Semmitmondó mondatok

Évek óta terjednek anyanyelvünkben olyan, többnyire semmitmondó szavak, szókapcsolatok, amelyek a tömegtájékoztatóból, elsősorban a televízióból kerülnek át a köznapisálgás nyelvébe. Ha kinyitjuk a televíziót, hogy megnézzünk, például, egy szappanoperát, ilyenfajta beszélgetés „folyik” belőle:

– Ilyen nincs. Ez nem lehet igaz. Na, nem. Na, ne... Gondolj bele. Így igaz. Ez ilyen egyszerű. Jól vagy? Minden rendben? Ez nem fog menni. Jaj, neee! Ezt nem mondod komolyan. Sajnálom. Ennek már annyi. Mi folyik itt? Miről beszélsz? Ez nem semmi. Ez jól hangzik. Jó kérdés. Nem úgy gondoltam. Az élet (nem) erről szól. Figyelj! Adj neki egy kis időt.”

Az ilyen szókapcsolatok csak a tartalmas, értelmes beszélgetést helyettesítő közhelyek, nincs mögöttük valódi jelentéstartalom. Egyeseket mégis „le lehet fordítani” normális magyar nyelvre, azaz meg lehet állapítani, milyen régebbi, jól bevált, megszokott, magyaros kifejezéseknek tolatkodtak a helyére. Például: „Adj neki egy kis időt”, azaz *Ne sűrgesd a döntést*, még magyarosabban: *Aludjunk rá egyet*. A „Miről beszélsz?” kérdést nem lehet szó szerint értelmezni, hanem valahogy így: *Mit képzelsz? Hogy mondatsz ilyen?* (Aki ezt mondja, már tudja vagy legalábbis sejti, hogy miről van szó.) A „Jól vagy?” kérdés újabban a *Hogy vagy?* helyét foglalta el (találkozások, telefonhívások kezdetén), de akkor is ezt mondják, ha valaki rosszul lesz, elájul, elvágódik, majdnem elütötte egy autó, és szemmel láthatólag nincs túlságosan jól, legfeljebb nem esett nagyobb baja. Igaz, ilyenkor ezt is szokták kérdezni: „Min-den rendben?”.

A fenti „csokorból” ezúttal hármat emeltem ki, hogy kissé hosszabban elmélkedjünk rajtuk.

Figyelj!

Figyelek. Felfigyeltem az utóbbi időben rohamosan terjedő divatszóra, illetve -mondatra.

Nincs olyan párbeszéd a televízió újabb sorozatfilmjeiben (és nem csak azokban), amelyben ezt a divatjelenséget ne lehetne fölfedezni. Ha jól emlékszem, a Duna Televízióknak van (vagy volt) egy ilyen című ifjúsági műsora is. Elsősorban a fiatalok kezdek így minden mondatot: „Figyelj! Megyünk holnap moziba?”, „Figyelj! Még mindig szeretlek”, „Figyelj! Nem akartalak megbántani”, „Figyelj! Most haragszol?”.

Szükség van e mondat eleji felszólításra?

Az elsőként és utolsóként idézett mondatban semmilyen nyelvi vagy stílusbeli funkciója sincs. A „Megyünk holnap moziba?”, illetve „Most haragszol?” kérdő mondat elé semmilyen fel- vagy megszólítás nem kívánczik, mert maga a kérdés elég kifejezőerővel bír. A másik két, bensőségesebb jelentéstartalmat kifejező példához már jobban illik valamilyen bevezető megszólítás, de erre van alkalmasabb forma is, mint a már tölteléksszóvá vált „Figyelj!”. Például: „Kati! Még mindig szeretlek” vagy „Drágám, nem akartalak megbántani.”

A lépten-nyomon használt „Figyelj!” megszólítás tehát elsősorban a beszélőpartner keresztnevének vagy más, bizalmasabb, meghittebb megszólításoknak (*drágám, kedvesem, édesem, szívem*) foglalja el a helyét; máskor viszont teljesen fölösleges, redundáns eleme a párbeszédnek. Elterjedésének valószínűleg lélektani oka van: ezt bizonyítja, hogy napjainkban egyre ritkább az egymás szavaira, gondjaira való odafigyelés, ezért így kell a figyelmet magunkra irányítanunk. Csakhogy amit ilyen sűrűn, ráadásul – a mondanivaló szempontjából – fölöslegesen használnak, az se nem oszt, se nem szoroz, azaz nem figyel rá senki.

Sajnálom!

„Sajnálom, de nem tehetek róla” – mondja a népdal, és úgy szokás mondani, a népdal sohasem hazudik. A *sajnálom* anyanyelvünkben mindig azt jelentette, hogy tőlem független okból, nem szándékosan történt valami baj, vagy nem sikerült valami. „Sajnálom, de nem az én hibám” vagy „Sajnálom, véletlen volt”, esetleg: „Sajnálom, én csak jót akartam” stb. Ha valami súlyosabb sértés, szándékos megbántás történt két ember között, akkor a „Sajnálom” kevés volt a bocsánatkéréshez.

Napjainkban az igazi bocsánatkérés (akár valódi megbánásból, akár udvariasságból történik) teljesen kimegy a divatból, pedig nagyon gyakran volna rá szükség. Az angol „Sorry” mintájára elterjedt, általános-sá vált „Sajnálom” nem pótolhatja a „Bocsáss meg!”, „Ne haragudj!”, „Nem akartam” és más régi, jól bevált formákat, mert mást jelent. Amiről nem tehetünk, azt sajnálhatjuk, de az már több, mint furcsa, ha valaki jól kupán vágja a másikat, és két perc múlva lecsillapodva így kér bocsánatot: „Sajnálom.”

Ezzel még nem merült ki ez újabb divatjelenség használati köre. Helyettesíti a mindenfajta és -fokú együttérzést, részvétnyilvánítást is. Ha valaki

elpanaszolja, hogy ellopták a pénztárcáját, elveszett a kutyája, betörték a lakásába, elesett és összetörte magát, súlyosan megbetegedett az anyja, apja, férje, felesége vagy ő maga, a barátok, ismerősök első reagálása, típusválasza ennyi: „Sajnálom.” Még haláleset bejelentése alkalmából is hallottam már a „Fogadd őszinte részvéteket!” helyett az ilyenkor már valóban nyeglének tűnő, jó esetben „Őszintén sajnálom” kifejezést.

A szóban forgó nyelvi jelenség egyébként annyira elterjedt, közhellyé, üres formassággá vált, hogy már ezért sem alkalmas az igazi bocsánatkérés vagy részvét, együttérzés kinyilvánítására.

Nem úgy gondoltam

A „Sajnálom” mellett és részben annak ikerpárjaként terjed a megbánást, bocsánatkérést kifejező „Nem úgy gondoltam”, illetve ha valaki másnak, például egy gyermeknek az udvariasságát akarják mentesíteni, 3. személyben: „Nem úgy gondolta.”

Ha valaki többé-kevésbé súlyosan megbántja, megsérti embertársát, legyen az közeli hozzátartozója, barátja, főnöke, beosztottja, alkalmi ismerőse, nem elnézést kér, nem bocsánatot kér, hanem ezt mondja: „Nem úgy gondoltam.”

Pedig többnyire akkor használják ezt az újdivatú nyelvi formát, amikor a sértés nagyon is egyértelmű: öregnek, csúnyának, butának neveznek, lehülyéznek valakit, melegebb éghajlatra küldik, meggyanúsítják, megvádolják egy súlyos cselekedettel, vagy még a tettelegességig is elmennek. Egy nemrég vetített szinkronizált tévéfilmben a felnőtt fiú részegen hasba rúgta az édesapját, majd már kijózanodva percekig ezt hajtogatta: „Nem úgy gondoltam.” Ahelyett, hogy így mentette volna nem könnyen menthető cselekedetét: „Nem akartam, de részeg voltam, nem tudtam, mit csináltak.”

Ha valaki ezt mondja: „Nem úgy gondoltam”, arról tudható, hogy nagyon is úgy gondolt, csak később megbánta hevesességét, udvariasságát, könnyelmű kijelentését vagy tétét, leplezetlen szókimondását. Eppen ezért – nyelvtanilag is – sokkal helyesebb volna visszatérni a régi szerencsésebb, udvariasabb bocsánatkérési formákhoz. Lehet, hogy a béke így sem áll helyre a sértő és a sértett között, de jóval őszintébbnek tűnik a megbánás, és az anyanyelv sem szegényedik egy elkoptatott, semmitmondó kifejezés miatt.

Brauch Magda

Mondjuk magyarul!

Sok nyelvész megcségyenítene a magyar nyelv iránti elkötelezettségükkel azok a főként reálértelmiségiek, akik *Mondjuk magyarul!* jelszót mozgalmat indítottak. A mozgalom céljai: A magyar szakmai nyelvben a közérthető, világos és szabatos kifejezőmód alkalmazásának támogatása és széles körű elterjesztése. A szakmai nyelv megtisztítása a káros idegen hatásoktól. Szaknyelveink fejlesztésének, korszerűsítésének elősegítése. 2001. január 29-én megtartották első szélesebb körű megbeszélésüket, melyre a főszervezők, Kiss József és Menyhárd Alfréd mérnökök, orvosok kivül számos más szakma képviselőit is meghívták. A tervek közt szerepel a jogszabályokból az idegenszerűségek kiszűrése, a szabványok, szakkiadványok, oktatási anyagok vizsgálata és javaslattétel velük kapcsolatban, az egyes szakterületek szakszókincsének magyarítása. A munkát nyelvészekkel együttműködve kívánják végezni, így Bencédy József tagja a mozgalom szervezőbizottságának, de közreműködik a célok megvalósításában Grétsy László és Szathmári István is. Az elhangzottakból szeretnék itt kiemelni néhány fontos gondolatot (megtoldva a magaméival).

A mozgalom elsősorban a szaknyelvek megújításáért jött létre, azért, „hogy értsük meg, amit a különböző szakmák értői a szélesebb nyilvánosság előtt közölni akarnak...”, de – mint Kiss József hozzáfűzte – távlati célként azt szeretnénk elérni, „hogy legyen divatos és dicséretes a helyes magyar beszéd az élet minden területén”.

A tudományok összefonódnak, átfedik egymást, sőt a mindennapi életet is átszövik. Egy szakszöveget ma már nem csak az adott terület szakembereinek kell megérteniük. De még az adott tudományt tanuló egyetemi hallgatóknak sem mindegy, milyen nyelvűek a szakszavak. Ha egy mondatban három-négy vadenatú szó van, amelyet jó esetben lábjegyzetben megtalál, már az egész mondatot nehéz felfogni. Magyar szó akkor is ad némi támpontot közszói jelentésével, ha az adott helyzetben valami sajátos szakmai fogalomra használják. Ugyanakkor jó, ha az első előfordulásakor zárójelben ott van a nemzetközi szakszó is a pontos azonosítás végett. Gyakori érv, hogy a szakszókincsnek azért kell nemzetközinek lennie, mert az idegen nyelvű szakirodalomban úgyis a nemzetközi kifejezéseket kell használni. Gondolom, ha idegen nyelven olvasnak vagy írnak, az összekötő szöveg is idegen, miért éppen a szakszavakat ne kellene fordítaniuk?

Csupa elkötelezett ember, mégis sokan a felszólalásban – éppen úgy, mint a Balázs Géza által az Akadémián „a magyar nyelv korszerűsítéséért” szervezett ülésen – hemzsegték a teljesen fölösleges idegen szavak. Rájár a szánk, előbb eszünkbe jut az idegen szó, mint a magyar. Bertók Loránd beszámolt arról, neki is erőfeszítéseket kellett tennie, hogy megtalálja a magyar szavakat, de igenis lehet magyarul mondani.

Valamennyi idegen szót elbír a nyelv, a mennyiségen van a hangsúly. Sarkítva: az már nem magyar nyelv, ha csak a kötőszavak és a ragok magyarok. Mint Kis Ádám

megjegyezte, az is lényeges, hogyan illeszkedik az idegen szó nyelvünkbe. Pl. a *file* nem illik bele. A nyelvészekre vár a feladat, hogy kikutassák, mitől fogad be vagy utasít el egy szót a nyelvközösség.

Szóba került Molnos Angéla is, aki mint „lélekgyógyász” elsősorban a *lélektan*-nak a szaknyelvét próbálja magyarítani, de kiadott a köznyelvre is egy „Magyarító könyvecskét”. Ő talán egy kicsit túloz. Valószínűleg úgy gondolja, sokat kell akarni ahhoz, hogy egy kevés megvalósuljon.

Minden magyar embernek joga és kötelessége magyarítani ott, ahol van, vagyis karbantartani a tulajdonát. Különös felelősségük van a fordítóknak. Nagyon helytelen álláspont, ha a biztonság kedvéért vagy kényelemből inkább úgy hagyják, ill. átveszik a számukra ismeretlen szakkifejezést vagy egyéb nemzetközi szót, és nem járnak utána, mit jelenthet, nem próbálnak bevezetni helyette magyar szót. (Ezért ugyan néha harcolni kell a megrendelővel.)

A magyarítás alapelveiként ott is javasoltam, de javaslom e helyről a mindennapi élet szókincsére vonatkoztatva is a következőket.

Irányelvek a magyarításhoz

1. Semmiképpen se használjunk olyan idegen szót, amelynek pontos magyar megfelelője van, még a változatosság kedvéért se, és akkor se, ha már régóta forgalomban van! (Legfeljebb különleges stilisztikai értékkel.)

2. Sok idegen szó különböző jelentései-nek más és más magyar szó felel meg. Ne legyünk restek megtalálni!

3. Amely fogalomra nincs magyar szó, elfogadható az olyan idegen szó, amelynek hangsora illik a magyar nyelvbe (tisztá hangrendű, nincs benne idegen hang, mássalhangzó-torlódás stb.). Az ilyeneket egyszerűen átírjuk magyar helyesírásra, és mint jövevényszó gazdagítani fogja eredeti (azaz nem származék-) szókincsünket.

4. Amely idegen szó nem felel meg a fenti követelménynek, azt próbáljuk meg magyarítani, mégpedig lehetőleg azonnal, amint a fogalom bejön, később már nehéz elfogadtatni. A magyarításnak több módja van:

• **tükörfordítás:** ez nem mindig szerencsés, hiszen másképpen gondolkodik az a nemzet, amely az idegen szót alkotta, mások a képzetársításai. A *hot dog*-ot szerencsére meg sem próbálták nálunk *forró kutyá*-nak nevezni, de jobb nevet sem találtak neki.

• **újonnannal való elnevezés:** gondoljuk meg jól, mit jelent az adott fogalom, és azt fejezzük ki. Képzettársítás révén ráfoghatunk egy valamilyen elemében hasonló közszót. (Ebben a módszerben mesterek az angolok, de a magyar számítógépesek is sok ötletes megoldást találtak.) Körülírhatjuk a fogalmat szóképzéssel (itt vigyázni kell, hogy a képzés szabályos legyen) vagy összetétellel (itt arra vigyázzunk, hogy ne legyen túl hosszú a szó, mert akkor nem fogadja el a nyelvközösség). Több szóval

való körülírásnak semmi esélye. Abban ne kövessük az angol példát, hogy egy hosszú körülírást utánan betűszóvá rövidítünk (pl. *aids*), mert a betűszavak legtöbbször nem mondanak semmit. A névből nem kell mindennek benne lennie. Ha már azonosítottuk a fogalommal, akkor abban a környezetben azt jelenti.

• **népetimológia:** hangzás alapján azonosítjuk egy létező magyar szóval (pl. *e-mail* helyett *emil*; ilyen lenne, ha a *file*-t *fül*-nek magyarítanánk).

• **magyarrá gyúrás:** ha végképp nincs más ötletünk, alakítsuk át a szó hangalakját úgy, hogy magyarul jól kimondható legyen, és írjuk is úgy. Ez régen általános gyakorlat volt, így lett pl. a *scola*-ból *iskola*, a *sztol*-ból *asztal*. (Ma ez, éppúgy, mint az előző módszer, azért működik kevésbé, mert az emberek félnek attól, hogy műveletlennek nézik őket, ha nem az eredetinek megfelelően ejtik ki az idegen szavakat. Pedig milyen jó szavakat nyertünk így!)

5. Nézzük meg azt is, mennyire hajlékony: képezhető, ragozható, összetehető, alkalmazható a szükséges mondattani helyzetekben a javasolt szó.

A magyarítás nemzeti öntudat, ötlet, bátorság kérdése.

Együttal megismétlem az őszi számunkban tett felhívást: várom kedves társaim, olvasóink javaslatait a köznyelvi nyelvújításra, visszamagyarosításra a fentiek szellemében. Bevezetésül itt közlök egy kis szójegyzéket, amit szeretnék folytatni, remélhetőleg az Önök javaslataival.

Példák, gondolatok

büdzsé: költségvetés

diskurzus: vita

debütál: kezd, indul, fellép

innováció: újítás, találmány (Nem volt igaza Egyed Lászlónak, amikor azt fejtegette, hogy az *innováció* valami többletet tartalmaz: benne van a megvalósítás, a hasznosulás is. A *találmány*-ban valóban nincs, de az *újítás*-ban ez is benne van.)

file: cím (ha van *könyvtár*, *mappa* a számítógépben, a következő fokozat logikusan a *cím*)

interdiszciplináris: tudományközi, többszemponútú, összetett (szemlélet, vizsgálat)

konkrét: megfogható, tényszerű, tárgy-szerű, tárgyi, kézzelfogható

konkrétum: tény, (megtörtént) eset, példa

konkrétan: pontosan, például, nevezetesen

neutrális: semleges

paraméterek: adatok, méretek, jellemzők

preferál: kedvel, választ

prioritás: elsőbbség, előny

reputáció: hírnév, népszerűség

szkeptikus: kételkedő

terminológia: szakszókincs

titulál: nevez, tekint, (rosszalló értelembe:) csúfol

Buvári Márta

villámposta: bmart@galamb.net

Néhány nyelvi változásról

Az Édes Anyanyelvünk 2001. februári számában érdeklődéssel olvastam Timár György „Változó világ, változó nyelvek” című írását. Többnyire egyetértek vele, de néhány megállapítását, úgy gondolom, pontosítani kell.

„Az *a* névelő a régebbi magyar költők klasszikus metrikájú verseiben még hosszúnak ejtődött” – olvastuk a cikkben. Nos, az *a* névelő hosszan ejtve *ā* volna (mint az *arra* szó nyelvjárási *āra* alakjában). Őseink nem az *a* névelőt ejtették hosszú hangként, hanem a rá következő szó kezdő mássalhangzóját. Például a mai *a föld* így hangzott: *af föld*. Mivel eredetileg csak egy határozott névelőnk volt: az az mutató névmásból származó *az* névelő, ennek a *z* eleme a beszédben teljesen hasonult az őt követő szó (pl. *föld*) kezdő mássalhangzójához. Akinek az egykori *af föld*-féle kiejtés hihetetlen, gondoljon arra, hogy a mutató névmásnak sok képzős vagy ragos alakját – a *z* teljes hasonulása miatt – ma is így mondjuk és írjuk: *afféle, abbeli, abból* (tulajdonképpen: az névmás és *-ből* határozórag!), *ahhoz, akkor, arra, attól* stb. A névelő z elemének ilyen elveszésére sokáig hiányjel emlékeztetett, amelyet ma már elhagytunk: *a' föld* → *a föld*.

Megjegyzendő, hogy őseink sokáig nemcsak a költői nyelvben, hanem a mindennapi beszédben is érzékeltették a névelő z elemének elhagyásával kapcsolatos teljes hasonulást. Így beszéltek: *Ah ház és ak kert asz szomszédé*. S ezt írták: *A' ház és a' kert a' szomszédé*. Később elmaradt a beszédben a teljes hasonulásból származó mássalhangzónyúlás,

és az egyszerűsödött kiejtést követve ma már hiányjelek nélkül írjuk: *A ház és a kert a szomszédé*.

Érdekes nyelvi változások eredményeként született meg a mai *aki, ami, amely* stb. vonatkozó névmásunk is. Történetileg vizsgálva ezek összetett szavak. Előtagjuk az *az* mutató névmásnak a rövidebb, *z* nélküli alakja (*a*), mely összetapadt a vonatkozó szerepű *ki, mi, mely* stb. névmással. Az *aki* legrégebbi előzményét egy ilyenféle mondatban képzelhetjük el: *Az, ki nem dolgozik, ne is egyék*. A születő új névmás fejlődési sora – a kiejtésben és helyesírásunkban – így alakulhatott máig: *az ki* → *ak ki* → *a' ki* → *a ki* → *aki*. Akadémiai helyesírásunk, illetve „A magyar helyesírás szabályai” szerint 1922 óta írjuk egybe az *aki, ami* stb. névmásokat (és az *ahol, amikor* stb. határozószókat, amelyeknek hasonló történetük van).

Timár György említett cikkében azután ezt olvastuk: „Változnak a szabályok is: József Attila idejében vagy akár a 40-es évek elején még *gyanu* volt a *gyanú, tanu* a *tanú, új* az *új* és *mult* a *múlt*; ezzel szemben pl. az *ún* ige *un*-ná rövidült.” Nos, ha ezt a felsorolást szembesítjük az akadémiai helyesírási szabályzatnak például az 1938. évi kiadásával, kiderül, hogy már akkor is a mai alakban kellett írni a *gyanú* és a *tanú* főnevet, az *új* melléknevet s az *un* igét; csupán a *múlt* szót írták akkor még rövid *u*-val. (A *múlik* igenek ma már csak néhány elhomályosult értelmű származékában írunk rövid *u*-t: *mulandó, mulaszt, mulat* stb., egyébként hosszú *ú*-s a *múlik* szócsaládjá.)

Pásztor Emil

„Soha nem látott választékú férfiak”?

Az ÉA. Nyelvész-leletek, nyelv-észleletek című rovatának egyik példájában (ÉA. 2001/1: 20) D. É. egy divatház kedvezményes árukínálatának reklámszövegét kifogásolja. A bemutatott szöveg valóban kifogásolható. Íme: „... árleszállítás ... 4000-féle, soha nem látott választékú férfi, női, gyermek ruházati termékekre és cipőkre”.

A helytelenséget D. É. abban látja, hogy ebben a formában a 4000 a férfiakra vonatkozik. „Asszonyok, lányok, ide! – írja – 4000-féle soha nem látott választékú férfiból csak találunk megfelelőt!” Aztán így indokol: „A félreértés oka a szavak sorrendje...” Nos, szerintem egyáltalán nem sorrendi kérdéssről van szó. A hiba ugyanúgy megmaradna, ha a *férfi* és a *női* szavak helyet cserélnének. A hibás szöveg szerintem az egybeírás-különírás szabályának nem tesz eleget. Így lett volna helyes: „... 4000-féle (erre még visszatérek!) férfi-, női és gyermekruházati termék...” Ha ugyanis a *férfi* szó mellé kitesszük a kötőjelet, ezzel nyomban jelezzük, hogy az egy utána következő szóhoz (*ruházati*) társítandó. No és a „4000-féle termékek”? A magyarban a számnevek után nem használunk többes számot.

Kifogásolható a jelzői funkciót betöltő „soha nem látott választékú” szerkezet is. Úgy sejtem, itt az árubeség érzékeltetésére szolgál. Mintha ezt mondanák a vevőnek: „Látott-e már ilyen nagy mennyiségű árut leszállított áron?”. De akkor fölösleges egyáltalán kitenni! Hisz ott van a 4000! S miért éppen négyezer? Aligha lehet ilyen pontosan számszerűsíteni a kedvezményesen megvásárolható áruk mennyiségét! Szerencsésebb lett volna, mondjuk, *több ezer* termékről beszélni.

Azt már csak félve kérdezem meg: a cipő talán nem „ruházati termék”?

Bérces Mária Klára

A bridzsjáték nevééről

Egy napilapcikkben már megpendítettem ugyan ezt a témát, de szeretném, ha a vele kapcsolatos tudnivalók az Édes Anyanyelvünkben is helyet kapnának. A TESz.-ben azt olvassuk, hogy a *bridzs* név „az angolból terjedt el a 19. sz. végén, a 20. sz. elején”. A szócikk helyesen írja ugyan, hogy a név az angol *bridge* (híd) szóval csupán népetimológias kapcsolatban van (magyarán nem arra utal, hogy az asztalnál szemben ülő két-két játékos mintegy hidat képez az asztal fölött), az alapszót azonban ismeretlennek véli.

Itt két tévedést kell eloszlatnom. Az egyik: az alapszó nem ismeretlen, tudniillik a *biridzs* nevű régi orosz whist-változatról van szó. Az 1837-ben trónra lépő Viktória angol királynőt korabeli cári diplomaták ismertették meg e játékkal, melynek szabályait aztán kérésére le is írták a számára. E leírás ma is megvan: a British Museumban őrzik.

A másik tévedés: a *bridge* név nem „a 19. sz. végén, a 20. sz. elején” terjedt el az angolból, hanem jóval korábban, legalábbis kontinensünk nyugati felén. A világ első irodalmi rangú és irodalomtörténeti jelentőségű bűnügyi regényében (Émile Gaboriau: *A Lerouge-ügy*, 1866.) már a francia *kispolgárság* (!) köreiben is játszásk. Az már csak kultúrhisztóriai érdekesség, hogy a játék angol neve itt fordul elő első ízben a regényirodalomban.

Timár György

AZ ANYANYELVI MOZGALOM ESEMÉNYEI

Az anyanyelvek napjához

(február 21.) két rendezvény is kapcsolódott Nyíregyházán. Az egyik egy meghitt, bensőséges köszöntő volt a Nyíregyházi Főiskolán. Bachát Lászlót, Laci bácsit 80. születésnapján köszöntötték kollégái, tanítványai. Isten éltesse még sokáig a nyelvészt, az anyanyelvápolót, a tanárt! Ebből az alkalomból a Magyar Nyelvészeti Tanszék egy kötettel kedveskedett neki, melynek címe: *Bachát László könyve*. Ez tartalmazza a tanár úr eddigi munkáinak bibliográfiáját, valamint válogatott tanulmányait és cikkeit.

Az Eötvös József Gyakorló Általános Iskolában és Gimnáziumban zajlott le a másik esemény, melynek egyik támogatója az Anyanyelvápolók Szövetsége volt. Immár harmadik alkalommal rendezte meg az iskola az *Erős várunk a nyelv* című anyanyelvi versenyt a 14 éves tanulók számára. Csaknem félszáz megyebeli diák mérte össze tudását az írásbeli és a szóbeli fordulóban. A versenyfeladatok sora a helyesírástól a leíró nyelvtanig mindenféle tudnivalót számon kért. A szóbeli fordulóban pedig a kommunikációs készség méretett meg. Két téma közül választhattak a tanulók (ezek egyikét némi felkészülés után szabadon kellett előadniuk): 1. Én és a reklám. Képzeld el, hogy meghívott egy lap szerkesztősége, fejtsd ki véleményed a reklámok megjelenéséről, hatásáról stb.! 2. A XX. század öt szava. Válaszd ki a XX. század öt legjellemzőbb szavát, s érvelj választásod mellett! Az első helyezett *Varga Viktória* lett, a második *Csorba Eszter* (mindketten az Eötvös József Gyakorló Általános Iskola és Gimnázium tanulói, felkészítő tanáruk *Oroszvári Istvánné*); harmadik helyezett *Gergely Márta* (Általános Iskola, Kemecse, felkészítő tanára *Gergely Gyuláné*), valamint *Kiss Erika* (ugyancsak a házigazda iskolának a tanulója, felkészítő tanára *Molnár Gáborné*).

A gyakorlóiskolai tanárok Bachát László egykori tanítványaként eszmei ajándékkul ezt a versenyt „nyújtották át”. Íme, így öröklődik és hagyományozódik az anyanyelv tisztelete és szeretete nemzedékről nemzedékre.

Minya Károly

Megújult a Vörösmarty Emlékmúzeum

Kápolnásnégyeken 2000. december 1-jén – a nagy költő születésének 200. évfordulóján – ünnepség keretében nyitották meg a róla elnevezett emlékmúzeumot. Vörösmarty itt, édesapja gazdatiszti lakásában töltötte gyermekkorát 1801 és 1811 között, de nem itt született, hanem a községnek egy másik, azóta lebontott házában. A gazdatiszti lakást már 1952-ben emlékmúzeumnak rendezték be, s az épület alapos felújítása után most újra megnyitották. Ehhez a házhoz fűződtek a költő gyermekkori emlékei, s itt, Kápolnásnégyeken gazdálkodott életének utolsó éveiben, 1853-tól 1855-ig.

Látható itt a Vörösmartyak családfája, a székesfehérvári ciszterci gimnázium, ahol a költő 1816-ig tanult. A középiskolát Pesten fejezte be, majd Perczel Sándor fiainak házitánítójaként fedezte továbbtanulásának költségeit. Itt gyulladt reménytelen szerelemre Perczel Etelka iránt, akinek arcképe is látható a múzeumban. Kéziratok mutatják be a Szózat születését (1836) variánsokkal és korrekciókkal. Kiállították Vörösmarty könyveit, barátainak, a kortárs költőknek az arcképeit; láthatjuk íróasztalát és a műveiből származó idézeteket. A család megmaradt bútorai és zongorája idézik fel a költő korának hangulatát. A kiállítás beszámoló életének fontosabb eseményeiről, a színpadok pedig drámáinak korabeli előadásairól tanúskodnak. A falakon számos olyan illusztrációt helyeztek el, amelyeket neves művészek készítettek a költő műveire. Több portré is bemutatja Vörösmarty életének különböző szakaszaiban, egy fénykép pedig nem sokkal halála előtt örökítette meg.

Rubóczy István

Egy továbbképzés tapasztalatai

Az anyanyelv érték. Védése, ápolása kötelességünk. Kiemelt felelőssége van ebben a tanárnak, akinek a munkája értékátadás. Ennek a feladatnak a teljesítéséhez szükséges az, hogy tudását, módszereit felfrissítse továbbképzés keretében is. Erre nyílt lehetőségünk Harkányban 2001. február 22. és 25. között – már második alkalommal – a magyar-tanároknak. Tartalmas, minden szempontból színvonalas kurzus résztvevői lehettünk. Az előadások főleg két országos verseny köré szerveződtek.

Kováts Dániel főiskolai tanár ismertette a versenyek történetét, valamint Deme László és Bolla Kálmán szempontjai alapján a követelményeket. A Kazinczy-versennyel kapcsolatban kiemelte a szövegértés fontosságát, az írói szándék felismerését és a természetes közlést. Az Édes anyanyelvünk nyelvhasználati verseny fontosságát abban látja, hogy a diáknak lehetőséget nyújt a nyilvános szereplésre. Sajnos, erre egyébként alig van alkalma, hiszen a tanítási órán a számonkérés többnyire írásban történik. Pedig az iskolában kell megtanulnia a kommunikáció alapvető formáit, módjait, ugyanis a mai társadalomban kiváltképpen felértékelődik a kommunikációs képesség.

Deme László professzor úrtól a szövegről hallottunk. Jól összefoglalta a legfontosabb tudnivalókat. Ismertette a szövegalkotás módszereit, és gyakorlati tanácsokat adott a vázlatkészítéshez.

Rónagy Edit főiskolai tanártól a stilisztikai és szövegtani gyakorlatok bőségszaruját kaptuk. Közvetlen, kedves egyéniségének, humorának köszönhetően élvezettel vettünk részt a „tréningben”.

Kerekes Barnabás is igen gazdag anyagot hozott. Ismertette a „Beszélni nehéz!” mozgalom és a Kazinczy-alapítvány történetét, s alapos tájékoztatást nyújtott a kiejtés jelölésének elméleti és gyakorlati kérdéseiről. Údító élményt jelentett mindannyiunknak a sok közös gyakorlat: egymással versengve fedeztük fel és javítottuk ki a kiejtési hibákat. Én hat éve vezetek „Beszélni nehéz!” kört, de őszintén mondom, sokat tanultam. Hiszen nagyon fontos, hogy megértsük, ne pedig félreértsük egymás beszédét.

Wacha Imrénék a retorikáról szóló előadása néhány tévhitre, rossz beidegződésre irányította rá figyelmünket. Nem igaz például az, hogy a vesszőnél mindig szünetet kell tartani. Ugyanakkor hangsúlyozta: „a szöveg logikája a meghatározó”. Irányításával retorikai gyakorlatot is végeztünk. Ez alaposan igénybe vette figyelmünket és erőnket. „Kárpótlásul” – egy-egy szöveggel kapcsolatban – érdekes művelődéstörténeti ismereteket kaptunk.

Forgács Róbert a napjainkban kulcsfontosságú kommunikációnak a kérdéskörét tárta elénk. Megtudhattuk, hogy a testbeszéd ösztönösen működik, és fontos eleme a társas érintkezésnek. Nagyon sok gondolkodást, készséget, képességet fejlesztő játékot ismertett meg velünk. Közvetlen stílusával oldott hangulatot teremtett a közös játékok során.

Befejezésül Tusnády László, a Sátorlajaujhelyen élő tanár-költő szép gondolatát idézem: „A lélek pénze elvész, ha nem adjuk át.” Itt nem veszett el. Mindnyájan gazdagodtunk. Remélem, jövőre is lesz folytatása a harkányi tábornak.

Szabó Jánosné

Új szavak, kifejezések (15.)

ari – aranyos. Szlenges rövidítés.

Béka – Barátok közt. A népszerű tévéfilmsorozat címének rövidítése.

casablanca – nagy üzlet, könnyű pénzkereset. A szlengben használt *kaszálás* 'könnyű pénzkereset' és a *Casablanca* városnév részleges hangzásbeli egybeeséséből népetimológiával született kifejezés. Pl. Ez az üzlet nagy *casablanca* (kaszablanka) volt!

intelligens – új jelentése: számítástechnikával felszerelt. Pl. *intelligens* gyártási rendszer, *intelligens* épület, *intelligens* megoldás. Okvetlenül kerülendő!

internet-galaxis – a McLuhan által elnevezett Gutenberg-galaxist (a nyomtatás feltalálójáról a könyv korszakának elnevezett időszakot) követő új információs forradalom megnevezése.

internet-média – a tömegkommunikáció és a távközlés egyesülésével létrejövő új információs eszköz. További nevei: *új média*, *polimédia*.

jósló tünet – olyan tünet, jel, amelyből következtetést lehet levonni a jövőre nézve. (Pl. óvodáskorban megfigyelhető jelek a későbbi tanulási nehézségekkel kapcsolatban.)

lehidaltam – meglepődtem, „átmentem hídba”. Pl. Ettől a hírtől egészen *lehidaltam*. Képszerű, szlenges kifejezés.

önkifőzde – (talán) önkiszolgáló kifőzde. (Felirat egy budapesti kifőzdén.) Nyilvánvalóan az *önkiszolgáló üzlet* mintájára alkották.

polimédia l. *internet-média*

pozicionálás – (új, jó) helyzetbe juttatás (az ismertség növelése). Pl. A nemzeti parkok *pozicionálása* megtörtént.

privi – privát. A szlengre jellemző torzító, rövidítő eljárással keletkezett új szó. Pl. „Ha valakit érdekel, akkor annak most itt kell jelentkezni, vagy *priviben* kell írni a Gyurinak?” (internetes szövegrészlet).

tízi – tízemeletes ház. Pl. Abban a *tíziben* lakunk.

tőkeinjekció – jelentős (nagyarányú) tőkeemelés. Pl. „Jelentős tőkeinjekcióval, tízmilliárd forintos tőkeemeléssel szándékozik jobb helyzetbe hozni magyarországi pénzintézetét...” (Magyar Nemzet, 2000. jan. 21.)

Várjuk olvasóink szójavaslatait is!

B. G.

Mészely József játékos könyve

Esemény ez a kiadvány a romániai magyar tanítók közössége és tanítványaik számára egyaránt: hiánypótló segédanyag nem csupán a Kőrösi Csoma Sándor Anyanyelvi Vetélkedőhöz – ez 16 éve zajlik Háromszéken, ebből nőtt ki az Anyanyelvapolók Erdélyi Szövetsége –, de haszonnal alkalmazható tanítási órákon, önképzőkörokon is. Mondhatni, évfordulós füzet ez (kár, hogy nem igényesebb nyomással, jobb papíron, kemény borítóval jelent meg); a szerző ugyanis immár tíz éve irányítja a kisiskolások játékos nyelvi versenyét. Örül-nénk, ha ennek jobb kilátásai lennének a jövőben, mint jelenleg.

A szerkesztő, Péter Sándor – régóta istápolója, irányítója és gyakran játékvezetője a szakközépiskolások vetélkedőinek – az előszóban kiemeli: azzal a szándékkal jelentették meg Mészely József verseny-lapjait, hogy segítségül szolgáljanak azoknak, akik pár perces játékkal szeretnék színesíteni a nyelvtan- és irodalomtanulást.

A kötet tizenhét feladatlapot tartalmaz. A rejtvényeket, játékokat a javítókulcsok, valamint a nagyon hasznos könyvészeti adatok követik.

Mészely József többnyire a szakirodalom felhasználásával, de saját értékes ötleteire is alapozva írta meg könyvét, mely remélhetőleg ösztönzőleg hat a nyelvi játékok iskolai és azon kívüli alkalmazására. (*Jó játék a nyelvi játék. A kisiskolások anyanyelvi vetélkedőinek versenylapjai. Proserved Cathedra Kft., Sepsiszentgyörgy, 2000. 64 oldal.*)

Zsigmond Győző

A Bárczi Géza Értéktörző Kiejtési Alapítvány hírei

Közhasznúsági jelentés a 2000. évről: Alapítványunkat 1999. október 15-én jegyezték be. 1999. december 31-én összesen 211 000 Ft-tal rendelkezünk (számlánkon és pénztárunkban). 2000-ben összesen 60 000 Ft adományt kaptunk, továbbá 450 000 Ft céltámogatást (számítógépes program és kiadvány elkészítésére). 2000. évi kiadásaink 211 000 Ft-ra rúgtak. Kiadtuk dr. Paczolay Gyula művét, s a példányok jórészt elkeltek; jelölő-pályázatunk és gyűjtőpályázatunk résztvevőit (35, illetve 11 alkotót) oklevéllel, emléklappal, könyvutalvánnyal és ajándék-könyvvel jutalmaztuk; a nagykanizsai Csengey Dénes Vers- és Prózamondó Versenyen és a veresegyházi Anyám Fekete Rózsa Vers- és Prózamondó Találkozón a zárt *é-t* használó előadóknak különdíjakat (könyvet) és okleveleket adtunk át; költöttünk még postabélyegre, irodaszerre és fénymásolásra is. 2000. december 31-én számlánkon összesen 644 000 Ft volt. Továbbra is nemes céljainknak megfelelően kívánunk működni, s ezúton is köszönet mondunk minden szellemi és anyagi támogatóknak!

Budapest, 2001. március 30-án

A Bárczi Géza Értéktörző Kiejtési Alapítvány
kuratóriuma

3. számú pályázatunk, korhatár nélkül: Jelöljé(te)k be zárt *é*-vel egy mese, elbeszélés vagy regény két (átlagos méretű) oldalát, s 2001. szeptember 30-ig küldjé(te)k el az alábbi címre: Bárczi Alapítvány, 2060 Bicske, Vasvári u. 7. Díjak: könyv-utalványok, könyvek és meglepetések.

Felhívás versenyekre

Az Anyanyelvápolók Szövetsége
és a balatonalmádi Magyar–Angol Tannyelvű Gimnázium

„ANYANYELVÜNKRŐL – ANYANYELVÜNKÉRT”

címmel ismét vers- és prózamondó versenyt rendez

Lőrincze Lajos emlékére

**2001. október 12–13-án a balatonalmádi
Magyar–Angol Tannyelvű Gimnáziumban**

a veszprémi Eötvös Károly Megyei Könyvtár támogatásával.

Két szabadon választott anyanyelvi témájú verssel vagy prózával nevezhetnek a versenyzők. A diákok jelentkezését – név, születési dátum, az iskola neve, levelezési cím, a választott művek és az esetleges étkezési és szállásigény feltüntetésével – **2001. október 5-ig** várják a Magyar–Angol Tannyelvű Gimnáziumban. Cím: 8220 Balatonalmádi, Rákóczi u. 39. Pf.: 125. Tel.: 88/438-888

A Mensáros László Alapítvány,
az Anyanyelvápolók Szövetsége
és a Magyar Versmondásért Alapítvány
meghirdeti a

MENSÁROS LÁSZLÓ

nemzetközi vers- és prózamondó versenyt.

A szervezők hagyományteremtő céllal indítják útjára a kétévente megrendezésre kerülő Mensáros László vers- és prózamondó versenyt, melyen a legjobb versmondó Mensáros-díjban részesül.

A nevezés feltételei:

- A versenyre nem hivatásos vers- és prózamondók jelentkezését várjuk, akik betöltötték 14. életévüket és befejezték általános iskolai tanulmányaikat.

- Négy szabadon választott vers vagy próza a magyar irodalomból.

- Egy vers vagy próza Mensáros László XX. század című előadóstéjének anyagából.

A versenyt két kategóriában: ifjúsági (14–20 év) és felnőtt kategóriában hirdetjük meg. A jelentkezések függvényében – több helyszínen – elődöntőkre kerül majd sor, ahonnan a legjobbak a szakmai zsűri döntése alapján jutnak be a döntőbe.

A szervezők az elmúlt évek legjobb amatőr versmondóit levélben hívják meg e rangos esemény döntőjére.

A Mensáros-díjat, valamint a különdíjakat a Madách Kamara Színházban a verseny gálaestjén adják át.

Jelentkezési határidő: 2001. szeptember 15.

Az október, novemberi elődöntőkről írásban értesítjük a jelentkezőket.

A verseny döntője: 2002. január 24–26.

Jelentkezni név, lakcím (irányítószám), életkor feltüntetésével, valamint a választott öt vers vagy próza megnevezésével az alábbi címen levélben, faxon vagy e-mailben lehet:

Magyar Versmondásért Alapítvány

1201 Budapest, Hatvani u. 33. Telefon/fax: 284-2780

E-mail: szodyszi@iroda.radio.hu

Bővebb felvilágosítás: Virág László 06 30 950-8256

HÍREK

Életének 71. évében elhunyt **Papp Ferenc** akadémikus, a kiváló nyelvtudós, a számítógépes nyelvészet hazai úttörője. Szóvégmutato szótára és más alkotásai a nyelv művelőknek is nélkülözhetetlen munkaeszközök maradtak.

2000 decemberében **dr. Paczolay Gyula** veszprémi egyetemi tanár, közmondáskutató több évtizedes munkásságáért 70. születésnapja alkalmából megkapta az Európai Folklórérem kitüntetését.

Négy újságíró-szervezet részvételével a sajtónap előtt, 2001. március 14-én a Magyar Újságírók Országos Szövetségében megalakult a sajtónyelvi bizottság. Az alakuló ülésen „Magyar sajtónyelv, anno 2001” címmel **Grétsy László** tartott előadást.

Új Kalevala! **Szente Imre** költő, műfordító Szombathelyen is, Budapesten is bemutatta új, zárt é-ző Kalevala-fordítását. A kötetet a Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola Uralisztikai Tanszéke jelentette meg.

A TIT és az Anyanyelvápolók Szövetsége által évről évre megrendezett országos rendezvénysorozatnak, a magyar nyelv hetének a központi megnyitóját ezúttal Szolnokon volt, 2001. március 30-án. Az ünnepi rendezvényt **Hámori József** akadémikus, miniszterelnöki főtanácsadó nyitotta meg, a szakmai nyitó előadást pedig **Grétsy László** tartotta Nyelvünk esélyei és távlatai az Európai Unióban címmel. A megnyitó előadást egy tudományos ülés szakszak keretében további öt előadás követte: **Balázs Géza:** Hány nyelven fogunk beszélni Európában?; **Kemény Gábor:** Anyanyelvünk az idegen hatások pergőtűzében; **Szűts László:** Cégtáblák, reklámok, anno 2001; **Wacha Imre:** Közéletünk és nyelvi kultúránk; **Zimányi Árpád:** Nyelvi és interkulturális hatások vizsgálata, mérése – és tanulságai.

Az Anyanyelvápolók Szövetségének 2001. március 31-i ülésén két együttműködési megállapodás is született. Az egyiket az Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetségével, a másikat a Társadalmi Egyesületek Országos Szövetségével kötötte az Anyanyelvápolók Szövetsége.

Április 9-én felavatták **Pais Dezső** nyelvész, akadémikus emléktábláját Budapesten a Kosztolányi Dezső tér 12. számú házon.

Hatalom és kultúra címmel 2001. augusztus 6–10. között a finnországi Jyväskylä városában rendezik meg az V. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszust.

A Magyar Nyelvstratégiai Kutatócsoport 2001-ben is működteti ingyenes nyelv-művelő szolgáltatását a magyar nyelvi honlapon. A honlap címe: <http://www.e-nyelv.hu>, közvetlen villámposta-címe pedig: e-nyelv@e-nyelv.hu.

Összeállította: **B. G. és G. L.**

PONTOZÓ

Legelőször is az ez évi 1. számunkban közölt rejtvények megfejtését adjuk meg.

Mitológiai fejtörő. 1. Gyáva. 2. Izgul. 3. Lobog. 4. Görbe. 5. Andor. 6. Megun. 7. Erato. 8. Sámán. A kezdő és a záró betűkből összeolvasható nevek: Gilgames, Algonon.

Színészanagrammák. 1. Andai Györgyi. 2. Nagy Attila. 3. Bajor Imre. 4. Inke László. 5. Lorán Lenke. (Ebben a rejtvényünkben egy kis hiba csúszott, ugyanis a név anagrammájaként ez jelent meg lapunkban: *korán lenne*, holott szándékunk ez volt: *korán lenne*. Szerencsére megfejtőink sokkal csavarosabb eszköz annál, hogysem egy ilyen hibán ne látnának át, s mindnyájan megtalálták a megoldást. De azért elnézésüket kérjük!) 6. Náray Teri. 7. Huszti Péter. 8. Ábel Anita. A nevek megfelelő sorrendbe való rakása révén kiolvasható hadvezérnév: Hannibál.

Közmondáskereső. 1. Kamara. 2. Idejár. 3. Kabala. 4. Oszmán. 5. Redőny. 6. Állóka. 7. Nyugat. 8. Kóstol. 9. Ellene. 10. Lövell. A keresett közmondás: Ki korán kel, aranyat lel.

Megfejtés csacsipacsival! 1. Faló család. 2. Alán elán. 3. Tenyeres kenyeres. 4. Anna inna. 5. Mezes kezes. 6. Orvul árval. 7. Ráncos táncos. 8. Galád család. 9. Akol okol. 10. Napi papi. 11. Alma álma. A kezdőbetűkből kiolvasható jelenség a *fata morgana*, azaz ismertebb magyar nevén a délibáb.

Nemeskürty István a nyelvről. Nyelvünk titkos kincsünk, melyből megújító erőt meríthetünk.

Azok közül a megfejtőink közül, akik megszerezték a sorsolásban való részvételhez szükséges 75 pontot, a következők nyertek egy-egy könyvet: Baár-Madas Református Gimnázium Áprily Lajos Beszélni nehéz! köre, Budapest, Lórántffy Zs. u. 3. (1022); Erdélyi Károlyné, Kecskemét, Katona J. u. 14. I. 3. (6000); Fóris Boglárka, Csévharaszt, Zrínyi u. 17. (2212); Gönczi Nóra, Hajdúböszörmény, Kövi Miklós u. 3. (4220); Ország Timea, Monor, Acsádi u. 54. (2200); Pátkai Andrásné, Vác, Szent Miklós tér 14. (2600); Selmeczi Kovács Borbála, Szeghalom, Petőfi u. 62. (5520); Szomszéd Eszter, Pétervására, Orgona u. 10. (3250); Szöllős Árpád, Salgótarján, Kercseg u. 40. (3100); Tripolszki Csilla, Jugoszlávia, Zenta, Munkás u. 3. (24 400). Szívből gratulálunk!

A Pontozó újabb feladatai

I. Hétszer hét. Az ábra helyes kitöltése után megfejtőink a bal felső sarokból kiindulva átlósan a jobb alsó sarokig egy ismert opera férfi főalakjának nevére találhatnak. Ezután, ha a sorokat ügyesen átrendezik, ugyanebben az átlóban rábukkanhatnak az opera női főszereplőjének nevére is. Ki az opera férfi, illetőleg női főalakja, továbbá ki a mű zeneszerzője? Mindhárom válasszal 5 pontot lehet szerezni, összesen tehát 15-öt!

1. Kanócos puska
2. Női kézitáska
3. Kerti gép
4. 1883–1945 között élt színművészünk
5. Hegyi, kék virágú növény
6. Sütődei berendezés
7. Olasz nagyváros

II. Egy verscímet keresünk. Megfejtőinknek kilenc meghatározásra kell válaszolniuk. Segítségül pontokkal jelezzük a betűjegyek számát, továbbá mindegyikben előre feltüntetjük azt a két mássalhangzót, amely három betűjegyből áll, mert az egyik betűje kétjegyű. Helyes megfejtés esetén a beírt szavak kezdőbetűiből felülről lefelé egy Arany János-vers egyik szereplőjének neve olvasható össze. Ezért savanként 1, összesen 9 pont jár. Aki a szóban forgó vers címét is beküldi, további 9 ponttal gazdagodhat, azaz összesen 18 pontot szerezhet!

1. Torkoskodni szerető:	szt ..
2. Erdőben élő, apró énekes madár:	... rsz ...
3. Ígéretes, biztató:	nyk
4. Talajjegyengető eszköz:	bly .
5. Paraplé:	... rny .
6. Faipari termék:	.. szk .
7. Gabonakéve-halom:	. szt ..
8. Mezőgazdasági munkáért járó fizetség:	.. psz ..
9. Ellenszolgáltatás nélkül:	. ngz ..

III. Mi a címe? Ki írta? Két-két meghatározást adunk. A jobb oldali meghatározásokra adandó szavak tartalmazzák a bal oldali kérdésekre adott válaszok betűit, változatlan sorrendben, ezenkívül tartalmaznak vagy egy, vagy több, egymás mellett levő többletbetűt is, amely a szó elején, közepén vagy végén egyaránt lehet. A többletbetűket felülről lefelé olvasva egy jól ismert költemény címét kapjuk meg. A cím beküldéséért 10, a vers szerzőjének nevéért további 5, összesen tehát 15 pont jár.

1. Sebet ejtő – alakra és nagyságra megegyező:
2. Állatserkentő eszköz – klastrom:
3. Szabolcs-Szatmár megyei község – maszlag (... stramonium):
4. Végtag alsó része – szobor lábazata:
5. Új fok (geodéziai mértékegység) – csoportnyelv:
6. Nyit – királyi kincstári felügyelő:
7. Felnőttre emlékeztető – régies megszólító jelző:
8. A sütőde vezetője – levágott szárnyas kisebb testrészei:

IV. Tizenkét kérdés – öt helység! Ha a 12 meghatározásra jól válaszolnak megfejtőink, akkor a sorok RO előtti betűit – tehát mindig két betűt – összeolvasva öt magyar helység nevét kapják eredményül. Ezt az öt helynevet kell beküldeni, egyenként 4, összesen 20 pontért! (Megfejtésük helyességének ellenőrzésére ideírjuk az öt magyar város vagy falu irányítószámának összegét: 41 015.)

1. Mezőgazdasági eszköz:	__ RO __
2. Légnyomásmérő:	__ RO ____
3. A szobából elsiel:	__ RO ____
4. Egyszerű szállítóeszköz:	__ RO ____
5. Főzési mód:	__ RO ____
6. Egy aminosav:	__ RO ____
7. Takarítóeszköz:	__ RO ____
8. Betegséget keltő:	__ RO ____
9. Kettesével rendez:	__ RO ____
10. Kézfogás:	__ RO ____
11. Francia párt volt:	__ RO ____
12. Időskor-kutatás:	__ RO ____

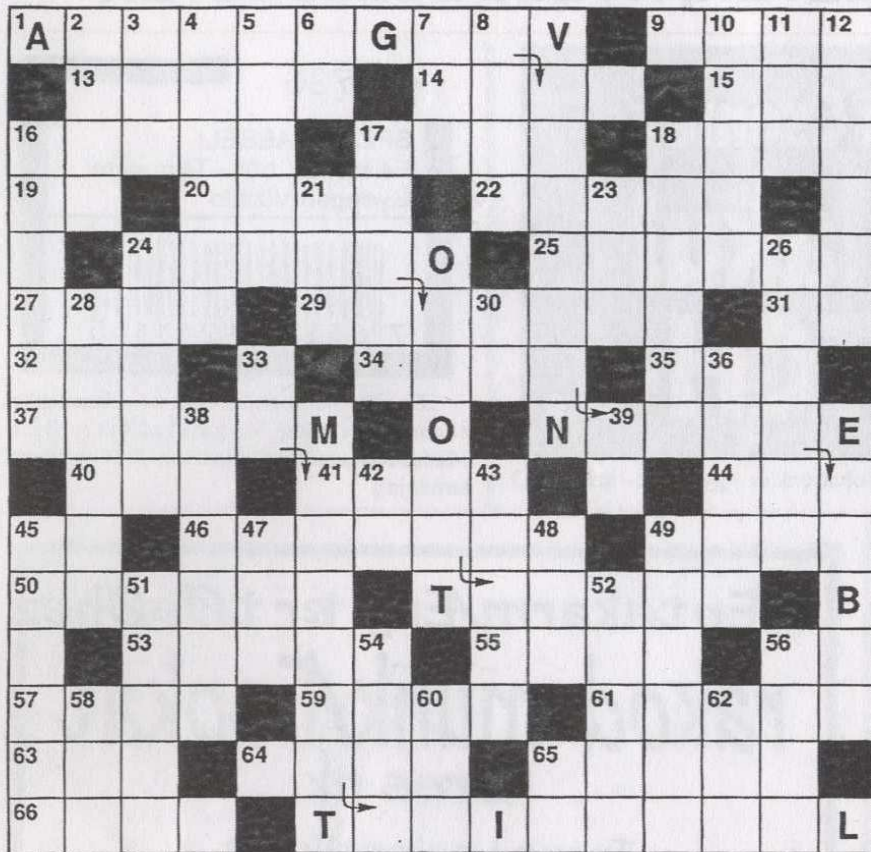
V. Lászlóffy Aladár a nyelvről. Keresztrejtvényünk fő sorai-ban a neves erdélyi író, költő egy interjúból – pontosabban a vele készített interjúból – idézünk egy gondolatot. Ezt kell beküldeni! Megfejtése 25 pontot ér.

Az e számunkban közölt rejtvények együttes értéke 93 pont, de már 70 pont is elég ahhoz, hogy valaki részt vehessen megfejtésével a sorsolásban, és egy értékes könyv nyertese lehessen. A rejtvények megfejtését **2001. szeptember 15-ig** lehet beküldeni címünkre: Édes Anyanyelvünk, Pontozó, 1364 Budapest, Pf. 122.

Minden rejtvénykedvelő olvasónak eredményes megfejtést és hozzá jó szórakozást kívánnak – a rovat szerkesztőjével, Grétsy Lászlóval együtt – a feladványok készítői:

**Doroszlai Elekné (III.), Harmati Gizella (I.),
Láng Miklós (IV.), Megyeri Márton (II.),
Schmidt János (V.)**

TERMÉKENY ANYANYELV

VÍZSZINTES: 1. Lászlóffy Aladár szavainak első része. 9. Csukás István mesésárkánya. 13. Ruhakelme. 14. Labdát csapatárshoz passzol. 15. Kaszáló. 16. Inggallért kabáton kívülre hajt. 17. Friss, ropogós. 18. Régies férfinévünk. 19. Az alumínium vegyjele. 20. Gáborka. 22. Hevesen sír. 24. A megállapítás második része. 25. Szabott díj. 27. Partner. 29. Osztrák regény- és esszéíró, 1981 irodalmi Nobel-díjasa (Elias). 31. Opus, rövid. 32. Utazással kapcsolatos. 34. Eszme, fogalom. 35. Zsíroz. 37. A megállapítás harmadik, befejező része. 40. Francia király! 41. Burgonyafajta. 44. Csatáröröm! 45. A kalcium vegyjele. 46. Fülével érzel. 49. Hangulat. 50. Porzó (virágé), latin műszóval. 53. Ritka férfinév. 55. Erdélyi főnemes, főkirálybíró, emlékiratíró (Péter, 1676–1752). 56. Egyetlen palánta. 57. Pan komikustársa. 59. Csukott. 61. Határidőt meghosszabbít, bizalmas szóhasználat. 63. Főnévképző, a -zet párja. 64. Descartes személyneve. 65. Település Miskolc közelében. 66. Pozitív elektród.

FÜGGŐLEGES: 2. Air ...; légiposta. 3. Figyelmeztet. 4. Panaszkodó, nyafka. 5. Színmű. 6. Igazgató, rövid. 7. Északi férfinév. 8. Keletkezik. 10. ... nyúl; vadon élő tapsifüles. 11. Veszprém vize. 12. Betlit mondó kezében végzetes lehet! 16. Szudán fővárosa. 17. A lett fővárosból való. 18. Becézett Borbála. 21. Brit hír- és műsorközlő intézmény névbetűi. 23. Katonai, rövid. 24. Városka a Pó mentén, egy betűt betoldva (szintén Pó-parti) nagyvárossá lehet! 26. Üdülőhely a Balaton déli partján. 28. Mű változata. 30. Azonos zenei hangok. 33. Bútoripari alapanyag. 36. Ereszt. 38. Kiváló holland sakkozó (Jan). 39. Az itterbium vegyjele. 42. Páratlanul léha! 43. Bölcsődalt énekel. 45. Túrós ...; kedvelt térsztaétel. 47. Angolna, angolul (EEL). 48. Mocsaras terület. 49. Szertartáskor használatos, fehér, papi ruhadarab. 51. Beiktatási ünnepség. 52. ... Lúka; Vizesrét szlovák neve. 54. Hirtelen meghúzó. 56. Sportfogadás. 58. Isme. 60. Vízi átkelőhely. 62. Szürkészöld színárnyalat. 65. Italmaradék!

Schmidt János

Rímkovácsolások

Minősítés

Mondd csak, kérlek, tud Ákos?
Sajnos, inkább tudákos.

„Kuli”-zás

A kínai kuli mászik,
míg elér a kulimászig.

Piszkos piszkálódás

Miközben itt ti bort isztok,
piszkoljátok Tibort, piszkok?!

Megbüntetett álszent

Hitet fitogtató
kített hitoktató.

Ragadozó vendég

Megrágva a rozs, a mák.
Tán itt járt egy rozsomák?

Micsoda különbség!

A pacsirta fenn énekel,
rossz anyós a fenének kell.

KapatoLvaj

Nem kellett a kopott lapát,
ezért aztán lopott kapát.

Hajnali karnevál a baromfiudvarban

Rikolt az udvar kakaskara,
köztük egy pulyka a maskara.

Korhely nő

Az átkozott Melitta
minden pénzem elitta.

Ki gondolná?

De furcsa ötlet:
vitázott öt lett,
s a vélemény is
mindenben öt lett.

Fura inas

Lenyalva a komornyikhaj;
a lakáj egy komor nyikhaj.

Sajnálkozás

Kórházunktól elmegy, ó, gyász,
a kitűnő elmeogyógyász!

Csillik Mihály

NYELVÉSZ-LELETEK, NYELV-ÉSZLELETEK

Idén a Csemege átalakul SMATCH-á.

Á? Á, dehogy: csé! (Beküldte Timár György olvasónk és – gyakorta – szerzőnk.)

489736

SPORT LABBELI
Felsőresz: bőr - Talp: gumi
Gyengen Vizallo

„En így nem értem. Tessek ekezetekkel ellatni!” (Beküldte Varga Erzsébet, a Baár-Madas Református Gimnázium 7. B osztályos tanulója.)

a papot odahívták a forgatásra. Az atya csóválta a fejét, nem tetszett neki a nagy sietség, de aztán őt is magával ragadta a forgatás hangulata, és az egyik szünetben ripsz-ropsz összeadta az ifjú párt. A derék egyházfinak nem volt oka megbánnia tettét, hiszen a fiatalok komolyan gon-

■ MINDEN IDŐK EGYIK LEGSIKERESBB FÉRFI SZEMPÁRJA

A Story 2001. március 8-i számából ollóztam ki számunkra Láng Miklós olvasónk. Megjegyzése: „Az újságírók némelyike nem tud megszabadulni attól a téveszméjétől, hogy az egyházfi az pap!”. Pedig nem az, hanem sekrestyés vagy harangozó, mint tavalyi 4. számunkban is megírtuk.

TÆptakarmÆny br tØsØhez
rakod munkÆsokat
keres nk.

Trans Logisztik Kft.

Telefon: ~~07 70 00 00 00~~

Gulyás Piroska jászapáti olvasónk a Járszági Szuperinfó 2001. február 16-i számában bukkant erre a hirdetésre. Levelében ezt írja: „Tisztelt Szerkesztőség! Vajon ez a szöveg hirdetés vagy betűrejtvény? Ha véletlenül az előbbi, akkor az a véleményem, hogy nemcsak rakodómunkásokat, hanem magyar betűket is kereshetnének!”.

Üdvözlöm Önöket!
Ihátia vagyok, a jósnő.

Ha érdekli a múltja:
Ha nem érti a jelent.
Ha tudni akarja a jövőt
Bejelentkezés: ~~07 70 00 00 00~~

Ihátia JÓZSDA

Selmeczi Kovács Borbála szeghalmi olvasónk írja: „A Békés Megyei Szuperinfóban találtam ezt a »remek« leletet, s ennek láttán kérdezem: a jósnőknek nem kell nyelvtanórákra járniuk? Másodikos kisfiam nemrég tanulta a szótő keresésének fontosságát!”. – Válaszunk: Úgy látszik, a jósnő az ésszerű feladatmegosztás híve. Ő kideríti a jövőnket, jósdája szótővének kiderítését viszont reánk bízta! (G. L.)

MAGYAR TÜKÖR 2001. JANUÁR 18., CSÜTÖRTÖK

Monitoringozás kétségekkel

A monitoringozás szóban összekeveredett az angol monitoring (megfigyelés) és ennek magyar szaknyelvi megfelelője, a monitorozás. Az angol -ing és a magyar -ozás képző együtt mégiscsak túlzás! (Beküldte: Hajdu Ferenc olvasónk, e számunk egyik cikkének szerzője.)

Konyhakész rizs

rizs

„A”-minőségű

hántolt, hosszúszemű, főzhető tasakban

FOZZÁSI IDŐ 10-18 PERC

Bár a felirat úgy is érthető, hogy a tasak hántolt, hosszú szemű és főzhető, mindez persze a rizsre vonatkozik. Ha a gyártó cég – nevéhez illően – profi lenne a magyar nyelvben is, ezt írta volna a konyhakész rizs dobozára: hántolt, hosszú szemű, tasakban főzhető. Elvégre mégsem mindegy, hogy a tasakot főzzük-e, vagy azt, ami benne van! (K. G.)